Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie

MARS *et* HISTORIA

34e Jaargang nummer 4 - oktober/december 2000

MARS et HISTORIA

De "NEDERLANDSE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE MILITAIRE HISTORIE", opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij K.B. no. 50 van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de studie van geschiedenis, ceremonieel, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

BESCHERMHEER:
Z.K.H. Prins Bernhard der Nederlanden.

ERELEDEN:
M. Botma, drs B.G.J. Elias, F.J. van Lier, H. Muller.

BESTUUR:

Voorzitter:	drs J. Nuis Graaf Willem de Oudelaan 187 1412 AS Naarden 035-6946037.
Vice-voorzitter:	drs R. de Winter Koolwitjehof 29 3124 BH Schiedam 010-4709516 (thuis) 070-3188632 (kantoor)
Secretaris:	J.W.H. Sonnemans Europalaan 11 5504 GD Veldhoven 040-2553711.
Penningmeester:	mr W.J. Zaagman Stadhouderslaan 7 3832 AB Leusden 033-4940485.
Eindredacteur:	T.L.D. Postma, Kalfjeslaan 123 2623 AD Delft 015-2612663.
Leden:	drs J.P.C.M. van Hoof, mw. M. Groen, W.L. Plink, A.G. Westendorp.
Adviseur:	F.J. van Lier.

Foto's omslag:
Bureau Marechausse Historie / Privécollectie Pillekers

Colofon

LIDMAATSCHAP:
Kosten: *f* 55,-/jaar (buitenland: *f* 70,-/jaar) te storten op rek.nr. 65.82.12.125 van de ING-bank te Waddinxveen of op giro 2940790 t.n.v. de Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie.

LEDENADMINISTRATIE:
mr W.J. Zaagman
Stadhouderslaan 7
3832 AB Leusden
033-4940485

REDACTIE:
Voorzitter: T.L.D. Postma.
Leden: drs M. van der Hoeven, H. Muller.

REDACTIEADRES:
Kalfjeslaan 123, 2623 AD Delft
015-2612663
E-mail: tpostma@casema.net

ADVERTENTIES:
Voorbeeld tarief:
kwart pagina per jaar (vaste tekst): *f* 250,- ; invoegen bedrukt A4 per keer: *f* 200,-.
Inlichtingen bij penningmeester.

DRUK:
"Pro Patria", Zwijndrecht.

ISSN - 0928-5156

ARCHIEF OUDE NUMMERS:
Marechausseemuseum
Weeshuiswal 9, 4116 BR Buren
0344-571256

Inhoud

drs. M. van der Zee (geredigeerd en aangevuld door Th.L.D. Postma)
Terugkijken op het "Wapen" en een blik op de toekomst van het jongste krijgsmachtdeel: de Koninklijke Marechaussee 2

Van het bestuur 6

Rectificatie 6

Theo Postma
Op bezoek bij ... Hans Muller 7

Willem Plink
In Memoriam Gosewinus van Zuijdam 8

J. Nuis
Militariade 9

Hans Sonnemans
Internet rubriek 12

dr. F. Snapper
Oranje Nassau en de Cavalerie in de eeuw van de Koninginnen 13

B.C. Cats
Regiment Limburgse Jagers 50 jaar 25

drs. J.N. Fernhout
Nederlandse krijgsgevangenen in het Derde Rijk 26

mr. C.J.M. Kramers
Japanse monumenten op Nederlands Nieuw-Guinea 41

drs. J.P.C.M. van Hoof
De tocht naar Vlaanderen en de Slag bij Nieuwpoort 43

Theo Postma
Boekbespreking: "De Koninklijke Luchtmacht in de West" 336 Squadron op Curaçao 1981-2000 49

Andries Westendorp
Boekbespreking: "Johan Willem Friso. Een heldhaftig leven - Een ongelukkige dood" 50

drs. J.P.C.M. van Hoof
Boekbespreking: "Tunesië-kroniek" 51

H.J.E. van der Kop
Kok schep op 52

Oproep 55

Wil Zaagman jr.
Speciale aanbieding! 56

Wil Zaagman jr.
Wijzigingen op de ledenlijst 56

OMSLAGARTIKEL

TERUGKIJKEN OP HET "WAPEN" EN EEN BLIK OP DE TOEKOMST VAN HET JONGSTE KRIJGSMACHTDEEL: DE KONINKLIJKE MARECHAUSSEE

drs. M. van der Zee, bureau voor Marechaussee Historie,
door Th. L. D. Postma geredigeerd. Aangevuld naar aanleiding van een interview met kolonel mr. B.W. Hopperus Buma, commandant District Koninklijke Marechaussee Zuid Holland / Zeeland

1814: De marechaussee wordt opgericht

Bij besluit van de "Soeverein Vorst", de latere koning Willem I, van 26 oktober 1814 werd het korps Marechaussee opgericht.[1] De Franse *Gendarmerie* stond model voor de Marechaussee: een centraal aangestuurd en op **militaire** leest geschoeid, bereden politiekorps, waarvan het personeel werd **gekazerneerd**. Willems constitutionele eenheidsstaat kende een gecentraliseerd en gerationaliseerd bestuur. Het instellen van een landelijke politiedienst maakte derhalve deel uit van een veel algemener proces van centralisatie en rationalisatie van het overheidsbestuur. Het gezag en beheer over de Marechaussee waren al bij de oprichting gescheiden: het departement van Oorlog was verantwoordelijk voor het beheer en de commissaris-generaal van Justitie voerde het gezag over *"alles wat tot het bewaren der openbare rust en tot de uitoefening der algemeene en regterlijke policie betrekking had"*.[2] Vanaf 1908 werd dit ook zichtbaar in de begroting van het korps Marechaussee, waarvan 2/3 deel van de kosten voor rekening kwam van het departement van Justitie. Een dergelijke scheiding van gezag en beheer heeft ertoe geleid dat de Koninklijke Marechaussee vanaf haar oprichting bij voortduring zowel militaire als civiele taken heeft verricht.

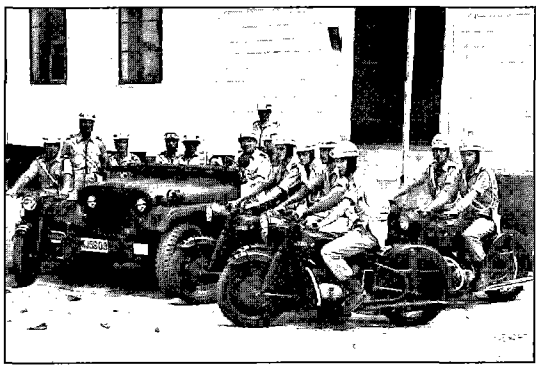
Bureau voor Marechaussee Historie.
Collectie W.J. Berrevoets

Het politiebestel

Het begin van de Eerste Wereldoorlog betekende dat de Koninklijke Marechaussee, naast haar dagelijkse civiele en militaire taken, belast werd met het politietoezicht over het gemobiliseerde Nederlandse leger. Dit politietoezicht was verre van populair bij het Wapen. De Marechaussee toonde zich daarom voorstander van een tweede (militair) politiekorps, dat zich gedurende

de mobilisatie uitsluitend zou bezig houden met het politietoezicht binnen de krijgsmacht. In november 1918 eindigde de Eerste Wereldoorlog. De Marechaussee stelde zich op het standpunt, dat de noodzaak voor een tweede militair politiekorps nu was verdwenen. Met name de Minister van Oorlog wilde echter dat de politie-afdelingen in de vorm van een korps Politietroepen zouden blijven bestaan. Ten slotte werd op 15 juli 1919 formeel het korps Politietroepen opgericht, met als taak het handhaven van de binnenlandse rechtsorde. In het politiebestel werkten vanaf 1919 de gemeentepolitie, de rijksveldwacht, de Koninklijke Marechaussee en het korps Politietroepen. Diverse voorstellen werden gedaan om de onvolkomenheden in het politiebestel weg te werken. Geleidelijk ontstond de behoefte om de rijkspolitiezorg in één burgerlijke organisatie onder te brengen.

Met het "Rijkspolitiebesluit" van 1935 werd een eerste aanzet gegeven: de politiezorg werd onderverdeeld in rijks- en gemeentezorg. Een gemeente met een inwonertal beneden de 5000 inwoners kon verzoeken de politiedienst door de rijkspolitie te laten verrichten. De Minister van Justitie bepaalde welke rijkspolitiedienst de politiezorg dan zou verzorgen. In de regel kwam de rijksveldwacht in aanmerking. Maar volgens het vernieuwde "Rijkspolitiebesluit" behoorde de Marechaussee eveneens tot de rijkspolitie.[3] De organisatievorm van de rijkspolitie riep een aantal vragen op. De door Justitie en Oorlog ingestelde commissie Donner kreeg tot taak te onderzoeken hoe de beide rijkspolitiediensten - rijksveldwacht en Marechaussee - zich tot elkaar dienden te verhouden. Het streven naar één korps rijkspolitie bleef als einddoel gehandhaafd. De vraag of een dergelijk korps een meer militair, dan wel civiel karakter moest dragen bleef tot aan het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog onbeantwoord.

Privécollectie Pillekers

Onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog meende een meerderheid binnen het officierskorps dat een militair orgaan met militaire èn civiele politietaken als de vooroorlogse Marechaussee niet haalbaar zou zijn: *"Wij waren van oordeel, dat het voortbestaan van de Koninklijke Marechaussee als militair wapen vóór alles moest gaan; als de oude taak, waaraan het personeel zozeer gehecht was, daarbij verloren zou gaan, moest dit worden aanvaard".*[4] De vraag is of er niet te snel positie werd gekozen, en of de Marechaussee op juiste wijze heeft ingespeeld op de strijd rondom het politiebestel, die in 1945 losbarstte.[5] In deze strijd moest kolonel M.R.H. Calmeyer als Chef van het Kabinet van de Minister van Oorlog in de bres springen voor de Marechaussee: *"Ik rook onraad en hoorde aldra, dat was overeengekomen de Marechaussee geheel te doen overgaan naar "Oorlog" met uitsluitend een militair-politionele taak, terwijl Justitie een rijkspolitie zou oprichten. (Ik) slaagde tot een meer bevredigende overeenkomst te komen, waarbij de Koninklijke Marechaussee, naast de militair-politionele taak, de bewaking van het Koninklijk Huis en de grensbewaking met beperkte politionele bevoegdheid verkreeg. Het lukte niet de Marechaussee ook te doen aanwijzen als verkeerspolitie".*[6] In het "Takenbesluit Koninklijke Marechaussee" van 1954 werden de taken van de naoorlogse Marechaussee opgesomd.

Bureau voor Marechaussee Historie.
Collectie M.W. Molenaar

Bevelstelling onder de minister van defensie
Tot 1969 maakte de Koninklijke Marechaussee volledig deel uit van de Koninklijke Landmacht. Bij beschikking van 20 juni 1969, nr. 321.339/0, bepaalde de toenmalige Minister van Defensie W. den Toom, dat de Commandant van de Koninklijke Marechaussee met ingang van 1 juli 1969 niet meer onder de Bevelhebber der Landstrijdkrachten, maar rechtstreeks onder de Minister van Defensie werd gesteld. Rechtstreekse bevelstelling onder de Bevelhebber van de Landmacht zou nog wel tijdens een mobilisatie van kracht zijn. In verband met de wijziging van 1969 bepaalde de Minister van Defensie tevens, dat met ingang van 1 januari 1970 voor de Marechaussee een eigen begroting voor de uitoefening van de politietaken in werking zou treden. De Marechaussee is vanaf die tijd verantwoordelijk voor het financiële en operationele beleid en beheer binnen het toegekende budget. In financieel opzicht was de Marechaussee volledig op één lijn gesteld met de drie overige krijgsmachtdelen. Door de directe bevelstelling onder de Minister van Defensie en door een eigen begroting heeft de Marechaussee vanaf 1970 een min of meer zelfstandige positie binnen de Defensieorganisatie verworven. Echter, beleidsmatig (met name op het gebied van regelgeving en op personeelsgebied) bleef de Marechaussee de Landmacht volgen, tenzij de Minister expliciet anders bepaalde.

Van dienstonderdeel tot krijgsmachtdeel
Bij Dagorder van 25 maart 1998 heeft de Minister van Defensie het Wapen der Koninklijke Marechaussee de status verleend van zelfstandig krijgsmachtdeel. Hiermee lijkt de kroon te zijn gezet op een langdurig emancipatieproces, dat zich sinds het eind van de jaren zestig heeft voltrokken. De status van zelfstandig krijgsmachtdeel heeft het voordeel dat de Bevelhebber der Marechaussee op maat toegesneden beleid kan laten ontwikkelen en vaststellen.
Het Defensie-apparaat heeft de Marechaussee nodig vanwege de militaire politiediensten, terwijl de Marechaussee voor algemene ondersteuning is aangewezen op facilitaire diensten binnen Defensie. Uit overwegingen van doelmatigheid maakt de Marechaussee, via budgetoverdracht, gebruik van facilitaire diensten van de Landmacht en "paarse" eenheden. Dat is effectief en efficiënt en biedt de Marechaussee het voordeel dat zij zich kan concentreren op het primaire, operationele proces. Aangezien de Marechaussee de strafrechtelijke handhaving van de rechtsorde binnen Defensie verricht onder gezag van Justitie, neemt de opsporingstaak een autonome positie in ten opzichte van het militair gezag. Tevens is de positie van de Marechaussee verankerd in de Politiewet. Beheersmatig ressorteert de Marechaussee volledig onder Defensie. De militaire status geeft de Marechaussee een unieke positie in het politiebestel en geeft een toegevoegde waarde ten opzichte van de reguliere politie [uitzendingen bij vredesmissies hoeven niet op basis van vrijwilligheid!]. De scheiding tussen het beheer door de Minister van Defensie en het gezag door andere departementen draagt zorg voor het door de wetgever beoogde machtsdualisme dat geldt voor politiediensten.

De marechaussee in Europa

De Marechaussee is het Noordelijkst lid van de organisatie van "Europese Gendarmeriekorpsen". [De term "gendarmerie" is in het Soeverein Besluit van 26 oktober 1814 door Willem I persoonlijk veranderd in "marechaussee".] Deze wordt verder gevormd door:

Gendarmerie Nationale, uit Frankrijk
Carabinieri, uit Italië
Guardia Civil, uit Spanje
Guarda National Republicana, uit Portugal
Jandarma, uit Turkije

De Gendarmerie Royale uit Marokko - weliswaar niet uit Europa - maakt ook deel uit van deze organisatie.

Ook in Afrika, Zuid-Amerika en Oost-Europa komen nog enige gendarmekorpsen voor.

De Belgische Gendarmerie - de Rijkswacht - heeft enkele jaren geleden haar militaire status moeten inleveren en zal binnenkort opgaan in de nieuw te vormen Belgische politie.

De huidige taken en het toekomstperspectief

Voor 1990 had het "Wapen" slechts twee hoofdtaken:[7] de militaire politiedienst en de grensbewaking. Tegenwoordig zijn de taken van de Marechaussee een stuk avontuurlijker.

Civiele taken

Beveiliging en ceremoniële diensten Koninklijk Huis.
Ceremoniële motorescortes ten behoeve van H.M. de Koningin.
Politie- en beveiligingtaak burgerluchtvaartterreinen.
ME-pelotons (8 ½) en 3 pantserwagenpelotons voor handhaving openbare orde. Dit zowel ten behoeve van de eigen taken als bijstand aan de civiele politie.
Assistentieverlening aan de politie in het kader van de handhaving van de strafrechtelijke rechtsorde: bijv. bestrijding van mensen-smokkel.
Grensbewaking.
Mobiel toezicht vreemdelingen.
Beveiliging van De Nederlandsche Bank en de waardetransporten.
Politie- en beveiligingstaak ambtswoning minister-president.

Militaire taken

Politietaak voor de krijgsmacht.
Begeleiden militaire transporten.
103 Eskadron Koninklijke marechaussee: verkeerstaken tbv 1e divisie KL.

Ondersteunende diensten

Brigade Speciale Beveiligingsopdrachten.
Centrale Recherche.
Controle Opslag en Vervoer Gevaarlijke Stoffen.

Internationale samenwerking

Vredesoperaties binnen VN-verband:
Namibië (Untag), Angola (Unavem), Cambodja (Untac), vml Joegoslavië (Unprofor) Uniptf).
WEU-vredesoperaties:
Roemenië(Calafat), vml Joegoslavië (Mostar).
Multinationale vredesoperaties:
Sinaï Egypte (Mfo), Irak (Privede Comfort), Haïti Mnf), vml Joegoslavië (Ifor/Sfor) (Ecmm). KFOR

Bezien we het takenpakket dan kunnen we constateren dat dit prima past in het huidige nationale- en wereldbeeld. Waar de Marine, Land- en Luchtmacht sinds het vallen van de "muur" sterk moesten inkrimpen, heeft het jongste krijgsmachtdeel geen last van bezuinigingen maar is groeiende! Als het wapen van de Marechaussee in het Defensielogo is verwerkt betekent dit niet dat het laatste probleem voor de Kmar is weggewerkt; door het beleidsplan "BBKmar 2000"[8] wordt o.a. de bedrijfsvoering op een moderne manier gestructureerd en worden de structuren van de Staf Marechaussee en de districtsstaven, alsmede het personeelssysteem tegen het licht gehouden.
Zolang de bevelhebber, generaal-majoor C.N.J. Neisingh, nog met plezier naar zijn werk gaat[9] zal het wel goed komen met de Marechaussee!

NOTEN:

1 "Besluit van de Souvereine Vorst van 26 october 1814, nr. 498", in: W. van den Hoek, *De geschiedenis van het Wapen der Koninklijke Marechaussee* (Naarden 1990) p. 409.

2 Zie "Reglement op de policie, de discipline en den dienst der marechaussee, art. 8", in Van den Hoek, *Geschiedenis van het Wapen*, p.411.

3 "Koninklijk Besluit van 6 augustus 1935, art. 4", *Staatsblad* 497 (Den Haag 1935).

4 W. van den Hoek, *De Koninklijke Marechaussee in de Nederlandse samenleving* (Soest 1975) p. 150.

5 P. van Reenen spreekt zelfs over een "gemiste kans" in: "De Koninklijke Marechaussee in 1945 en in 1985", *Tijdschrift voor politie* 6 (1986) p. 261.

6 M.R.H. Calmeyer, *Herinneringen: memoires van een christen, militair en politicus*, J. Hoffenaar ed. (Den Haag 1997) pp. 405-406.

7 *MARKRANT*, 10 maart 2000

8 *MARKRANT*, 10 maart 2000.

9 *MARKRANT*, 31 maart 2000.

VAN HET BESTUUR

Voorzitter J.H.J. Andriessen is in de loop van september om persoonlijke redenen als bestuurslid afgetreden.
Conform de statuten heeft het bestuur uit zijn midden J. Nuis aangewezen als voorzitter.
Deze heeft de functie aanvaard tot uiterlijk de Algemene ledenvergadering 2001.

Het bestuur betreurt het aftreden van de heer Andriessen.

RECTIFICATIE

In het vorige omslagartikel, over Van Heutsz, heb ik twee maal 42 painfbat vermeld.
De heer Cats wees me er op dat dit 48 painfbat moet zijn.
42 Painfbat behoort tot het regiment Limburgse Jagers, waarover verder in dit nummer meer.

De heer Topper maakte me er op attent dat de militair van het BKL niet bij een stuw in de IJssel zit, maar bij de uitwateringssluizen van Kornwerderzand.
Het verdedigingscomplex bij Kornwerderzand vormde overigens het noordelijkste deel van de "IJssellinie".

Theo Postma

J. Nuis

MILITARIADE

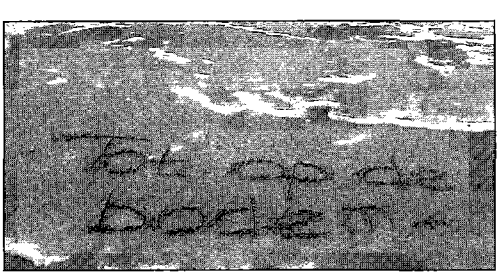
P. van der Burg lid in de Orde van Oranje-Nassau
Voor zijn verdiensten bij het bewaren van de militaire tradities en de krijgsgeschiedenis is de heer P. van der Burg, lid van onze vereniging, benoemd tot lid in de Orde van Oranje-Nassau. Gelukwensen!
Per 1 juli heeft de heer Wil Schaatsenberg de functie van directeur/conservator van museum 't Schildershuis van P. van der Burg overgenomen. Piet van der Burg blijft actief als secretaris/penningmeester van de Stichting Collectie Militaire Traditie.

Onze vergeten bevrijders, door J.A.G. Pol
De 43 Wessex Infanterie Divisie en de 8e Zelfstandige Pantserbrigade, oprukkend naar Bremen, ruimen langs het Twentekanaal Duitse verdedigingsposten op en bevrijden o.a. Hengelo. Het boek beschrijft de rol van alle eenheden, die aan die operaties hebben deelgenomen. Het bevat ook verhalen van ooggetuigen en een aantal onbekende foto's, genomen door burgers tijdens hun bevrijding.
Historisch Museum "Oald Hengel", Hengelo (O), 074-2594216. 200 pagina's, 100 zwart-wit foto's, illustraties en kaarten. ISBN 90-73850-12-6. Fl. 35,-- plus verzendkosten.

Focus op Korea
Van 12 oktober tot 14 januari is in het Spaarnestad Fotoarchief, Groot Heiligland 47 Haarlem, de tentoonstelling *"Focus op Korea. Oorlogsfotografie en beeldvorming in de pers"*, het resultaat van samenwerking met de Sectie Militaire Geschiedenis KL. Tevens zal het boek, *"Focus op Korea. De rol van de Nederlandse pers in de beeldvorming over de Korea-oorlog 1950-1953"*, gepresenteerd worden. Het boek is door medewerkers van de SMG samengesteld en zal in een volgende "Mars" worden besproken.

Tentoonstellingen (in 2000, tenzij anders vermeld)
Airborne Museum, Oosterbeek, 026-3337710
Getuigen van de Slag. 25-11 t/m 18-2-2001.
Legermuseum, Delft, 015-2150500
Dressed to kill. T/m 7-1-2001. *Sensō-e. Beeldverslagen van het Japanse front 1894-1905.* Vanaf 27 oktober. *Ridder Roderik.* Actieve tentoonstelling voor kinderen van 8 t/m 11 jaar. 25-8 t/m 2005.
Märiniersmuseum der Koninklijke Marine, Rotterdam, 010-4129600
Tot op de bodem. 125 jaar Dienst der Hydrografie. T/m 4 maart 2001.
Maritiem Museum, Rotterdam, 010-4132680
Maritieme schoolplaten. 11-11 t/m 4-2-2001.

Militaire Luchtvaart Museum, Soesterberg, 0346-353815
Serge Stone. Overzichtstentoonstelling werken van luchtvaartschilder Stone. 23-11 t/m 1-5-2001. In Ir Vreeburghal aan vaste collectie toegevoegd: *F-16's boven Kosovo.*
Museum Bronbeek, Arnhem, 026-3840840
Buurman Japan – Japanse verzamelingen uit de collectie Bronbeek. T/m 29-10.
Nederlands Scheepvaartmuseum, Amsterdam, 020-5232222
Helden, hoezo? Vier eeuwen oorlog op zee. T/m 13-5-2001.
Nederlands Vestingmuseum, Naarden, 035-6945459
Naarden vereeuwigd. Verlengd t/m 29-10. Fototentoonstelling Verdun 1916 – *verdwijnende getuigen.* 16-12 t/m 11-3-2001.
Stichting Menno van Coehoorn, reizende tentoonstelling *Nieuwe Hollandse Waterlinie* Gemeentehuis Weesp (0294-491391) 30-10 t/m 9-11

Overige activiteiten musea
Mariniersmuseum, Rotterdam, 010-4129600
Elke eerste zondag van de maand: *films over marine-onderwerpen.*
Militaire Luchtvaart Museum, Soesterberg, 0346-353815
Open dagen werkplaatsen museum. 17 t/m 19-10. *Nationale modelbouw manifestatie.* 22 t/m 27-10. *Open cockpitdagen.* 27 t/m 29-12.
Museum Bronbeek, Arnhem, 026-3840840
Leeskring *Indische literatuur,* 7 donderdagen 14-16 u. in periode 12-10 t/m 5-4-2001. Lezing door D.W. Staat *De erfenis van het KNIL: het einde van Indonesië?* 2, 16 en 30-11, 14-16 u. *Indische middag met gamelan* 19-11, *Indische middag met wayang* 21-1, *Indische middag met dans* 18-2-2001. Voor al deze activiteiten informatie en reservering 026-4422363.
Krissendag 28-10, 12-17 u. Repetities *Gamelanbespeling* op 1e, 3e en 5e zondag v. d. maand 10.30-12.30 u.
Nederlands Scheepvaartmuseum, Amsterdam, 020-5232222
Kinderactiviteiten 6-12 jaar 14 t/m 29-10, 23-12 t/m 7-1-2001.
Nederlands Vestingmuseum, Naarden, 035-6945459
Lezingen WO I door J.H.J. Andriessen, L. van Bergen en W. Loos tijdens fototentoonstelling *Verdun.*

Gelegenheidsenveloppen
Herdenkingsenvelop 2000, vijfde in de serie "Monumenten van de Slag om Arnhem" *"Monument voor de Air Despatchers".* Fl. 7,-- in Airborne Museum of fl. 8,50 op postgiro 4184300 t.n.v. Airborne Museum, Oosterbeek, onder vermelding van "Envelop 2000". Voorgaande enveloppen te koop in museum.
Gelegenheidsenvelop *MVK De Kooy nr 37,* gewijd aan *Fokker C-VIII W.* Fl. 7,-- op postgiro 4273720 t.n.v. Gelegenheidsenveloppen MVK De Kooy, Den Helder, onder vermelding van "nr 37". Nummers MVKK 6 t/m 36 verkrijgbaar ad fl. 8,-- per stuk.
Gelegenheidsenvelop *Nederlandse militaire luchtvaarthistorie,* St. Vrienden MLM i.s.m. St. Vrienden Traditiekamer MLD, nr 34, gewijd aan *Fokker F-27/F-27M, Fokker Friendship, Fokker Troop Ship en Fokker Maritime.* Fl. 7,-- op postgiro 413222 t.n.v. H.J. de Jong, Voorschoten, onder vermelding van "nr 34". Nummers SVMLM 4 t/m 33 verkrijgbaar ad fl. 8,-- per stuk.

Algemeen Rijksarchief
Tijdens de les *"Militairen in Oost- en West-Indië 1815-1949"* maakt men kennis met de archiefbronnen van het KNIL en leert men met de KNIL-gids werken, zodat onderzoek naar KNIL-militairen en naar militairen, die in West-Indië onder de wapenen waren, gemakkelijker wordt. Maandag 11-12, 14-16.30 uur. Den Haag, Algemeen Rijksarchief. Fl. 40,-- (incl. gids). ARA organiseert ook andere thema-cursussen en –bijeenkomsten. Aanmelden en informatie 070-3315506.

Zeeuwse zeehistorie
Op 1 en 2 december 2000 organiseren het Instituut voor Maritieme Historie te Den Haag en het Zeeuws Archief te Middelburg met medewerking van de afdeling Zeegeschiedenis van de opleiding geschiedenis van de Universiteit Leiden een tweedaags symposium over Zeeland en de Marine.
Het programma bestaat uit een aantal lezingen over vlootuitrustingen door de Zeeuwse Admiraliteit in de 17e en 18e eeuw. In het programma is een excursie opgenomen naar de Koninklijke Schelde Groep te Vlissingen. Hier zal de *Zeven Provinciën*, het zevende schip van de Koninklijke Marine dat deze naam draagt, worden bekeken. Bij de Koninklijke Schelde Groep te Vlissingen zal ook het boek *Marinekapiteins uit de achttiende eeuw: een Zeeuws elftal* onder redactie van prof dr. J.R. Bruijn, drs. A.C. Meijer en dr. A.P. van Vliet worden gepresenteerd.
Nadere inlichtingen: Instituut voor Maritieme Historie, dr. A.P.,van Vliet (070-162853) of Zeeuws Archief, drs. A.C. Meijer (0118-678827) of www.zeeuwsarchief.nl.

10 december 2000: 335 jaar Korps Mariniers
8 december 11.00 uur: kranslegging Oostplein, Rotterdam. 16 december, 11 u.: aantreden, inspectie en defilé van gewapend bataljon en ca 2500 oud-mariniers, Coolsingel, Rotterdam.

Tinnen figuren
Van het Atelier GP, La Grande Armée, is een nieuwe prijslijst/bestellijst van haar collectie uitgekomen. Te verkrijgen bij La Grande Armée, postbus4345, 6202 VA Maastricht, tel/fax: 084 477704

Stichting Samenwerkende Militaria Verzamelaars (SMV)
Extra aandacht wordt gevestigd op het nieuwe adres van de beurs in Huizen van de Stichting SMV.
"De Nieuwe Sporthal" Graaf Wichman 177, Huizen

Oproep
Nieuws voor "Militariade" s.v.p. vóór 1-2-2001 schriftelijk naar J. Nuis, Graaf Willem de Oudelaan 187, 1412 AS Naarden. Bij voorbaat dank.

Hans Sonnemans

INTERNET RUBRIEK MARS ET HISTORIA

Site van het Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum Overloon
www.oorlogsmuseum.nl

"Oorlog hoort in een museum", dit motto van het Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum staat prominent op de homepage van de site. Een site die al een tijd actief is, namelijk sinds 5 mei 1998. In de afgelopen periode zijn er zo'n 20.000 bezoekers geregistreerd Heel goed voor een dergelijke museumsite.
De site oogt sober, met een zwarte achtergrond. "Toen floten kogels door de kruinen van de bomen. Nu fluiten vogeltjes in acacia's, dennen en eiken. Onder de bomen staan de stille getuigen van de Tweede Wereldoorlog, die aan 55 miljoen mensen het leven kostte."
De site is verdeeld in een paar hoofdstukken. In het hoofdstuk "Museum" is informatie te vinden over de geschiedenis van het museum, het ontstaan op een slagveld. Verder een plattegrond met daarop de belangrijkste museumgebouwen: het documentatiecentrum, het kampengebouw en de nieuwe grote expositiehal. Als op de gebouwen wordt "geklikt" met de muis verschijnt er weer informatie over het betreffende gebouw. In hetzelfde hoofstuk is ook info over de collectie te vinden. Althans zo lijkt het, want als men daar zoekt vindt men een citaat van Victor Hugo: "De dag zal komen waarop men in de musea een kanon laat zien, zoals men daar tegenwoordig een martelwerktuig laat zien, terwijl men zich verwondert dat zoiets ooit heeft kunnen bestaan."
Het museum meldt dat de collectie meer dan een kanon telt en maar liefst meer dan 84 stuks groot militair materieel bevat. "Meer dan genoeg om je te verwonderen over hun bestaan."
Het museum laat ook hier blijken vooral een anti-oorlogsmuseum te zijn en minder of helemaal niet een militair-historische collectie.
Het hoofstuk "Museum" besluit met info over het museum, openingstijden en een routebeschrijving.
Interessant is het hoofdstuk "Ooggetuigen". Vanuit verschillende doelgroepen wordt het thema "oorlog" benaderd. De doelgroepen zijn verdeeld in geboorte, kinderen, jongeren, volwassenen en ouderen. De tekst probeert iedere leeftijdsgroep aan te spreken en te betrekken bij het thema. Vanaf iedere pagina is er bovendien weer een link naar een verhaal van een ooggetuige uit de specifieke groep. Mooi gedaan!
Exposities krijgen een apart "hoofdstuk". Tja, en hier wordt de fout gemaakt die je vaak aantreft op het internet. Pagina's zijn niet meer actueel. De tekst rept over een nieuwe tentoonstelling in de zomer waarover nog niet alle details bekend zijn en belooft nieuwe info door te geven als die beschikbaar is. Maar op het moment van bekijken door bovengetekende is het inmiddels begin september en is de zomer echt voorbij. De tekst blijkt van eind maart te zijn. Jammer!
Onder het kopje "reageer" wordt de dappere internetsurfer aangemoedigd om vragen over de Tweede Wereldoorlog te mailen naar het museum. Men belooft dan een antwoord terug. Heel erg goed natuurlijk maar het is te hopen dat de stroom mailtjes goed te verwerken is. Dit stelt wel eisen aan een organisatie.
Dan heeft de site nog een zoekfunctie. De bedoeling is dat op deze manier de site doorzocht kan worden op bepaalde onderwer-

pen of trefwoorden. Heel goed, heel dynamisch, alleen jammer dat het nooit is afgewerkt. Een tekst meldt dat deze functie nog in ontwikkeling is. Prima natuurlijk maar dan moet het wel ooit gebeuren!

Een sobere maar wel duidelijke site van een echt anti-oorlogsmuseum. Er moet nog wel wat aan worden gedaan maar "Overloon" is duidelijk aanwezig op het internet!

dr. F. Snapper

HET OPTREDEN VAN DE NEDERLANDSE CAVALARIE ONDER HET VORSTENHUIS ORANJE NASSAU

Derde en laatste deel

IV

ORANJE NASSAU EN DE CAVALERIE IN DE EEUW VAN DE KONINGINNEN

1. Koningin Emma

Bij het overlijden van koning Willem III was Wilhelmina tien jaar oud en dus te jong om te regeren. Daarom werd aan haar moeder koningin Emma verzocht om tot de meerderjarigheid van Wilhelmina als regentes op te treden. Deze taak heeft Emma op uitstekende wijze vervuld.

H.M. Koningin Emma
Schilderij van Willy Sluiter
Sectie Militaire Geschiedenis KL

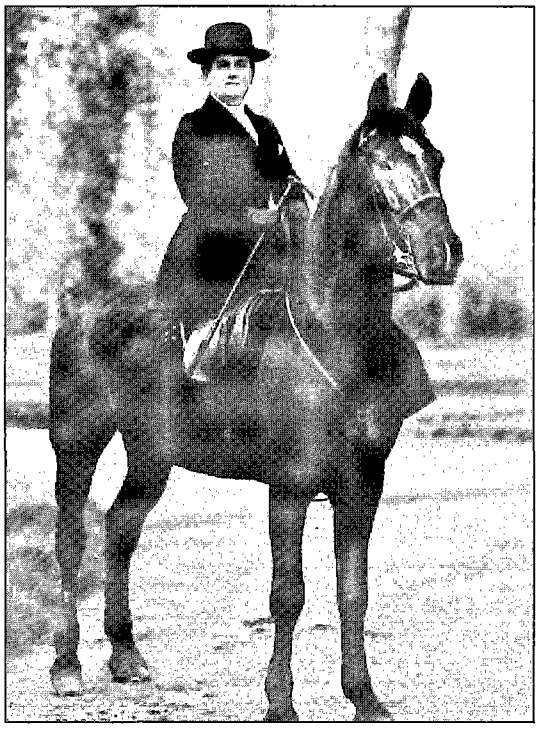
Door haar inzicht in staatszaken, het aanvoelen van de plaats van de vorst in de constitutionele monarchie en haar warme en vriendelijke houding tegenover anderen, kreeg zij grote waardering bij regering en volk. Bij de opvoeding van de jonge koningin zorgde zij ervoor, dat Wilhelmina niet alleen een goede opleiding kreeg, maar ook snel bekend werd bij het volk. Zij deed dat door haar zoveel mogelijk mee te nemen op werkbezoeken. Zo werd Wilhelmina ook in de praktijk op de uitoefening van het koningschap voorbereid.

In haar hoedanigheid als regentes ging Emma's belangstelling ook uit naar de krijgsmacht. Zo bepaalde zij dat de uitreiking van vaandels en standaarden niet langer op bevel van de vorst door generaals zou geschieden, maar door de koningin zelf. Toen het dan ook in 1893 noodzakelijk bleek nieuwe vaandels en standaarden uit te reiken ter vervanging van de door jarenlange dienst versleten exemplaren, werd dit op 21 september van dat jaar door de jeugdige Wilhelmina zelf verricht. Na afloop van de ceremonie sprak Emma de verzamelde troepen toe.

Met haar besluit heeft koningin Emma in de krijgsmacht een nieuwe traditie in het leven geroepen, want - op één uitzondering na - zijn daarna de nieuwe vaandels en standaarden altijd door de koningin, of door één van de leden van het Koninklijk Huis zelf uitgereikt.
Na de inhuldiging van Wilhelmina tot koningin in 1898 trok Emma zich geheel uit staatszaken terug. Voor de ruiterij bleef zij echter belangstelling tonen, zoals bleek uit haar aanwezigheid op de ruiterfeesten op 13 februari 1910 ter gelegenheid van de verjaardag van het in Den Haag gelegerde 3e Regiment Huzaren.

2. Koningin Wilhelmina

Bij haar troonsbestijging in 1898 had koningin Wilhelmina het grote geluk, dat door het optreden van haar moeder koningin Emma de band van Oranje met regering en volk weer aanzienlijk was verstevigd. Na de vele strubbelingen met koning Willem III werd Emma's tactvolle houding en innemend gedrag zeer op prijs gesteld. Ongetwijfeld heeft Emma haar dochter in de voorbereiding op het koningschap hier met nadruk op gewezen. Immers, ondanks Wilhelmina's sterke en dominante persoonlijkheid zijn er nog maar weinig problemen tussen vorstin en regering geweest. En de constitutionele monarchie heeft zich vanaf het begin van het koninginnen-tijdperk stevig in het Nederlandse staatsbestel geworteld.

H.M. Koningin Wilhelmina
Foto: H. Deutmann, Den Haag
Sectie Militaire Geschiedenis KL

Na haar inhuldiging tot koningin werd Wilhelmina overal door juichende mensenmenigten begroet. Daarbij stond zowel in Amsterdam als daarna in Den Haag het militaire gedeelte van de inhuldigingsstoet onder bevel van de commandant van het in Den Haag gelegerde 3e Regiment Huzaren. Dit regiment was zelf in de stoet aanwezig met een eskadron van 100 paarden, de standaard en de regiments muziekkapel. Aan het einde van de stoet reed het regimentscommando met 25 paarden.
Tot de Eerste Wereldoorlog zette Wilhelmina zich binnen haar bevoegdheden sterk in voor een goede krijgsmacht en het handhaven van voldoende parate strijdkrachten. Zij verzette zich ook nadrukkelijk tegen de aanhoudende politieke stroming tot inkrimping van de strijdkrachten.
In 1903 werd besloten het leger uit te breiden tot vier divisies. Er kwamen toen ook weer vier cavalerieregimenten, elk bestaande uit vier eskadrons. Deze, het 1e, 2e, 3e en 4e Regiment Huzaren waren respectievelijk gelegerd in Amersfoort, Breda, Den Haag en Deventer. Het in Den Haag gelegerde 3e Regiment Huzaren beschouwde zichzelf als het "hofregiment" en sprak over de drie andere in de provincie gelegerde regimenten als "boerenregimenten". Doch de drie "boerenregimenten" uit de provincie spraken over het in Den Haag gelegerde 3e Regiment

als de "plaveiselhuzaren".
Dat legeruitbreiding nog geen legerversterking behoefde te betekenen zag koningin Wilhelmina zeer goed in. Op 29 april 1905 schreef Wilhelmina een nota inzake het Nederlandse leger, waarvan het einde luidde:
"Men heeft zich twee vragen te stellen:
1e. Wil men Nederland zijne plaats in Europa doen behouden en in staat stellen zijne verplichtingen in het Europeesch Concert zóó na te komen dat het zich kan verdedigen en het zijne neutraliteit kan handhaven? Zoo ja, dan zal men zich moeten vereenigen met een goed legerplan, doelmatig ingericht voor een klein leger met langen oefeningstijd.
2e. Wil men dat niet? Maar dan bedenke men, dat men de oorlogsuitgaven wel kan besparen..."

Koningin Wilhelmina werd echter binnen twee jaar nog ongeruster over de landsverdediging toen op de derde dinsdag van 1906 bij de oorlogsbegroting door de minister van Oorlog H.P. Staal het voorstel werd ingediend om het zogenaamd blijvend gedeelte af te schaffen. Dit blijvend gedeelde bestond uit diegenen die na volbrachte oefeningstijd door loting werden aangewezen om vier maanden na te dienen, om een eventuele mobilisatie te dekken. De meningsverschillen liepen hoog op. De inspecteur der cavalerie, generaal-majoor H.A.M. Smeding trad op 12 november af. Nog diezelfde maand riep Wilhelmina de kabinetsraad bijeen, een ongebruikelijke stap. Verzoekschriften om deze voorstellen te steunen en om deze af te raden kwamen bij de Tweede Kamer binnen. Zo ook een verzoekschrift om het blijvend gedeelte te handhaven van:
W.K.L. van Helden, Adjudant in Buitengewone Dienst van H.M. de Koningin, luitenant-generaal b.d., oud-inspecteur der cavalerie;
W. Römer, luitenant-generaal b.d., oud-inspecteur der cavalerie;
W. Wüpperman, luitenant-generaal der cavalerie b.d., oud-inspecteur der cavalerie en de generaals-majoor der cavalerie b.d. A. van der Wijck, F. van Burman Rengers en J.C. Blaauw.
De oorlogsbegroting werd door de Tweede Kamer aangenomen en door de Eerste Kamer verworpen. Tijdens de toen ontstane kabinetscrisis werd de voorzitter van de Tweede Kamer, jhr. mr. J. Roëll op 18 februari 1907 door de koningin ontboden. Hierbij speelde een rol dat wanneer tot opheffing van het blijvend gedeelte zou worden besloten een door de koningin in te dienen wetsontwerp nodig was.
Toen in de loop van het gesprek tussen beiden de opheffing van het blijvend gedeelte ter sprake kwam, zei de koningin: "Ik zou wel eens lust krijgen om te zeggen: Mijne Heeren: De eer van het koningschap is groot, maar ik gevoel mij niet in staat die te dragen", waarop Roëll antwoordde: "Maar Majesteit, daar beware God ons land voor."
Acht dagen later kwam de voorzitter van de Tweede Kamer opnieuw bij de koningin en opnieuw kwam de mogelijkheid dat Wilhelmina een wetsontwerp tot afschaffing van het blijvend gedeelte zou moeten indienen. Zij vond dat zij dan goedkeurde wat zij afkeurde. Roëll antwoordde toen: "...dat Hare Majesteit volkomen gelijk zou hebben om geen wet in te dienen die streed met Hoogstderzelver godsdienstig of zedelijke overtuiging ... als men Hare Majesteit een wetsontwerp wilde laten indienen tot legitimering van het vrije huwelijk ... Maar hier geldt het toch een waardering of het blijvend gedeelte al dan niet nodig is; een mening, door sommigen bevestigend, door anderen ontkennend beantwoord."

Zo ziet men hoe normen en waarden tijdens de twintigste eeuw zijn veranderd, want het samenwonen van partners is thans gelegaliseerd. De kwestie van het blijvend gedeelte werd opgelost door luitenant-generaal

FH.A. Sabron toen deze als minister van Oorlog in december 1908 besloot de dienstplichtigen in een grotere voorjaarsploeg en een kleinere najaarsploeg onder de wapenen te laten komen. Hierdoor zouden er gedurende het hele jaar voldoende parate eenheden zijn.
Cavaleriegeneraal Van Helden maakte zich niet alleen zorgen over de paraatheid van het Nederlandse leger, maar ook over de voorlichting over dit leger. Hij wendde zich met deze zorgen tot Koningin Wilhelmina, die hem hierover op 24 september 1907 schriftelijk antwoordde.
Dit antwoord is hieronder afgedrukt:

Den Haag, 24 September 1907

Excellentie,

Voor Uw schrijven en voor de belangrijke nota, betuig ik U mijn dank. Ik heb dezelfde met veel belangstelling en aandacht gelezen. Thans kom ik U verzoeken om de voornaamste punten, welke daarin worden behandeld, met eenige legerautoriteiten te mogen bespreken; natuurlijk zonder overlegging van een stuk en zonder vermelding van de bron die mij deze gegevens leverde. Ik herinner mij uit het gesprek dat ik met U voerde mijne toezegging dat ik U zoude mededeelen aan wie in 's Lands belang U uwe inzichten wellicht zoudet mededeelen.
Mocht U uitvoering willen geven aan Uw voornemen dan vermeen ik dat de heeren de Savornin Lohman, Tydeman, Kolkman, leden van de Tweede Kamer en Godart de Beaufort, lid van de Eerste Kamer, zeker wel de aangewezenen zouden zijn. Hoever Uwe mededeelingen zich kunnen en mogen uitstrekken in verband met de noodzakelijke geheimhouding van enkele vraagstukken der defensie zult U zeker veel beter kunnen beoordeelen dan ik.
Ik blijf voorts van oordeel dat eene juiste voorlichting van het publiek inzake de landsverdediging voor zoover het geene geheime kwestie betreft, hoogst gewenscht, ja noodzakelijk is. Deze voorlichting zoude kunnen geschieden in den vorm van brochures of dagbladartikelen, welke zooveel mogelijk voor een ieder verkrijgbaar en voor eenieder bevattelijk moeten zijn. Zij moeten "pakken" en zoo beknopt mogelijk zijn.
Mocht U heeren vinden die gaven en tijd ter hunner beschikking hebben om door het schrijven van dergelijke geschriften 's Lands belang te dienen, dan hoop ik dat U die heeren den raad zult geven zich aan den arbeid te zetten.

Aanvaard, Excellentie, de verzekering mijner meeste hoogachting.

WILHELMINA

Het in Den Haag gelegerde 3e Regiment, thans Regiment Huzaren Prins Alexander, mocht zich in de veelvuldige belangstelling van koningin Wilhelmina verheugen. Niet alleen omdat de huzaren bij toerbeurt met de andere in Den Haag gelegerde eenheden op wacht stonden bij het paleis, maar ook verscheen Wilhelmina wel onverwacht te paard bij de oefeningen van het 3e Regiment op de Waalsdorpervlakte.
Tijdens de langdurige mobilisatie gedurende de Eerste Wereldoorlog 1914-1918 bezocht koningin Wilhelmina regelmatig en veelvuldig op de meest uiteenlopende plaatsen de troepen te velde om hen moreel te steunen. Zij maakte enorme indruk door op 18 juni 1915 - precies 100 jaar na de slag bij Waterloo - op een oefening van de in Noord-Brabant gelegen cavaleriebrigade te verschijnen. Deze brigade bestond uit drie regimenten huzaren van elk drie eskadrons en twee batterijen rijdende artillerie. Voor de oefening was zij te velde gelegerd bij Breda.
's Morgens om drie uur, de zon was nog niet op, verscheen koningin Wilhelmina te paard in het bivak en volgde de verrichtingen bij het gevechtsgereed maken van de troepen. Tijdens de oefening volgde zij te paard, aan het begin van de hoofdmacht van de brigade, de opmars naar de Rechte Hei bij Til-

burg, waar een gevechtsoefening tegen de IV Divisie werd gehouden. Na afloop van de oefening viel aan enige jonge officieren de bijzondere eer ten deel om voor het front van de regimenten, in aanwezigheid van de koningin zelf, de eed te mogen afleggen.
Ook op 18 mei 1916 inspecteerde koningin Wilhelmina haar cavaleriebrigade die toen op de Molenschotse hei bij Breda was gelegerd. "Na de inspectie werd voor Hare Majesteit gedefileerd, waarna dit defilé werd besloten met een frontaanval in linie in de richting van de koninklijke staf. De gehele brigade rent met hoog geheven sabels recht op de koningin af ... Maar wat gebeurt daar? Plotseling zien wij met schrik, dat een pakpaard beladen met een zware mitrailleur zich uit de linie losmaakt ... en vóór de linie uit rent ... regelrecht op de koningin .... Maar de dichtstbij rijdende pelotonscommandant, de Elnt. A.A. van Marion bedenkt zich geen ogenblik, geeft zijn paard de sporen en weet vóór de linie uit de vluchteling in te halen en door handig manoeuvreren van de koningin weg te dringen." En dan te bedenken dat eerste luitenant van Marion officier was bij het 3e Regiment Huzaren, de "plaveiselhuzaren".
Na afloop van de Eerste Wereldoorlog ontstonden overal in Europa revolutionaire bewegingen met de bedoeling om net zoals in Rusland en Duitsland de sociale orde omver te werpen. In Nederland riep Pieter Jelles Troelstra op tot omverwerping van de Oranje monarchie, maar werd in zijn pogingen daartoe gedwarsboomd. Een enorme Oranjegezinde menigte, schaarde zich op 18 november 1918 bij een massale demonstratie op het Malieveld in Den Haag achter de vorstin. Een eskadron van het 3e Regiment Huzaren, dat ter bescherming van de koningin ter plaatse aanwezig was, hoefde niet in te grijpen en kon - te voet - meedoen aan deze grootste manifestatie van trouw aan de koningin.
Maar in Amsterdam was wel revolutionaire actie geweest. Daar was - 5 dagen voor de manifestatie op het Malieveld - op de avond van de 13e november een grote groep communisten onder leiding van de dichteres Henriëtte Roland Holst naar de Cavaleriekazerne aldaar getrokken. Bij de kazerne aangekomen begonnen zij de hekken te forceren, waar inmiddels de wacht onder bevel van de wachtmeester J. Kroon in het geweer was gekomen. Toen de communisten na de sommatie daarmee te stoppen, doorgingen met het forceren van de hekken, commandeerde de wachtmeester "vuur!". Er volgde een salvo uit de karabijnen van de getrouwe huzaren, waarop de menigte er haastig vandoor ging, één dode en drie gewonden achterlatend. Het kordate optreden van de wachtmeester smoorde zo de aspiraties om de Commune van Amsterdam uit te roepen.
Na de Eerste Wereldoorlog werd het leger gereorganiseerd en verkleind. De vier huzarenregimenten met in totaal 16 eskadrons werden daarbij teruggebracht tot vier halfregimenten met in totaal 10 eskadrons. Maar koningin Wilhelmina bleef zich onverminderd inzetten voor een sterke krijgsmacht om de onafhankelijkheid en de neutraliteit van het eigen grondgebied geloofwaardig te doen zijn. Door veelvuldige bezoeken bij oefeningen en het afleggen van talrijke werkbezoeken gaf zij blijk van haar betrokkenheid bij het wel en wee van de krijgsmacht. Zo ook bij het 3e Half-regiment Huzaren in Den Haag, dat jaarlijks ter ere van haar verjaardag ruiterfeesten gaf en bovendien op de regimentsverjaardag voor haar defileerde.
Koningin Wilhelmina apprecieerde dat zozeer, dat toen op 13 februari 1930 door spekgladde beijzelde straten het defilé met haar toestemming werd afgelast, zij naar de Alexanderkazérne ging om daar de troepen ter ere van de regimentsverjaardig te inspecteren. Nadat in 1939 de "Oude Alexanderkazerne" werd verlaten en de "Nieuwe Alexanderkazerne" aan de van Alkemade-

laan werd betrokken, kwam koningin Wilhelmina al gauw haar huzaren in hun nieuwe onderkomen inspecteren.
Met het verslechteren van de internationale situatie in de tweede helft van de jaren dertig, besloot de Nederlandse regering - te laat, zoals in 1940 zou blijken - de krijgsmacht te versterken. In dat kader werden de vier halfregimenten weer vier regimenten huzaren.
Na de inval van de nazi-Duitse troepen in Nederland week koningin Wilhelmina - onder sterke drang van het militaire opperbevel - met haar gezin uit naar Engeland.
Wat betreft militaire zaken werd zij daar op kundige en energieke wijze bijgestaan en geadviseerd door haar schoonzoon prins Bernhard. In hem kreeg zij meer en meer vertrouwen en nog tijdens de oorlog werd hij benoemd tot Bevelhebber de Nederlandse Strijdkrachten (BNS). Na terugkeer in Nederland werd hij met haar volle instemming Inspecteur-Generaal der Nederlandse Strijdkrachten. De ouder wordende koningin liet nu grotendeels de militaire zaken aan hem over. Eén van de dingen die zij wel zelf bleef doen was het uitreiken van de Militaire Willemsorde.
Op 6 september 1948 deed zij - na 50 jaar koningschap - afstand van de troon ten gunst van haar dochter Juliana.

H.M. Koningin Juliana
Foto: F. Ziegler, Den Haag
Sectie Militaire Geschiedenis KL

3. Koningin Juliana

Koningin Juliana - geboren in 1909 en ingehuldigd als koningin in 1948 - heeft in haar jonge jaren al vroeg kennis gemaakt met de huzaren. Met name met die van het in Den Haag gelegerde 3e (Half)regiment. Die stonden immers bij toerbeurt op wacht bij het paleis Noordeinde.
Eén van hen zag op een dag, tijdens zijn wachtbeurt op post staande, drie charmante jongedames uit het paleis komen en met een picknickmand de paleistuin ingaan. De op post staande huzaar zette na enig aarzelen zijn karabijn tegen het wachthuisje en ging de drie jongedames achterna de paleistuin in. Toen hij even later bij het wachthuisje terug kwam met in de ene hand een mok warme koffie en in de andere een goed gevulde sandwich, stond daar een opgewonden paleisfunctionaris, die hem vertelde dat hij prinses Juliana en twee hofdames had lastiggevallen. Dat hij uiteindelijk voor dit wachtdelict, het verlaten van de post, geen straf kreeg was te danken aan koningin Wilhelmina, die de regimentscommandant had opgebeld met dringend verzoek de huzaar hiervoor niet te straffen.
Tijdens het jaarlijkse defilé van het 3e Halfregiment Huzaren op de regimentsverjaardag op 13 februari is prinses Juliana vele malen aanwezig geweest, zoals blijkt uit de foto's waar zij daarbij naast haar moeder staat.
Op 8 september 1936 verloofde prinses

Juliana zich met Bernhard, prins von Lippe-Biesterfeld. Nog diezelfde maand bezocht zij met haar verloofde de cavalerie in Amersfoort.
Bij haar huwelijksinzegening op 7 januari 1937 reden zowel voor als achter de Gouden Koets twee pelotons huzaren. Het voorste daarvan werd gecommandeerd door de luitenant jhr. J.J.G. Beelaerts van Blokland, een cavalerie-officier waarmee de prins zowel tijdens zijn verdere opleiding als later in Engeland tijdens de oorlog nog vele malen mee te maken zou krijgen.
De gouverneur der residentie, tevens commandant veldleger, luitenant-generaal jhr. W. Roëll, reed ter rechterzijde van de koets, generaal-majoor H.F.M. baron van Voorst tot Voorst, toen Inspecteur der Cavalerie, ter linkerzijde. Aangezien het niet onmogelijk werd geacht dat van communistische zijde ernstig gevaar dreigde, had de generaal bepaald dat, zo nodig, op zijn bevel de beide voorste pelotons zich onmiddellijk links van de koets zouden opstellen en de achterste pelotons rechts. Hijzelf zou onder alle omstandigheden met de achterhand van zijn paard op gezichtshoogte van prinses Juliana blijven en generaal-majoor van Voorst tot Voorst links van prins Bernhard. De officieren met wie generaal Roëll het een en ander had beoefend waren eerst wel wat bedrukt geweest totdat een reserve-officier zei: "...kop op jongens, als wij onze plicht doen komen wij misschien wel in aanmerking voor de Militair Willemsorde...".
Na haar inhuldiging tot koningin in 1948 liet zij veel van de militaire zaken over aan haar man prins Bernhard. Als Inspecteur-Generaal was hij uitstekend op de hoogte van de situatie bij de krijgsmacht.
Toch wilde koningin Juliana het contact met de troep niet helemaal missen, zoals bleek uit haar bezoek aan de Rij- en Tractieschool in Eindhoven in 1959 en aan gevechtsoefeningen van de 4e Divisie in 1961. Ook het uitreiken van de nieuwe standaard aan het Regiment Huzaren Prins van Oranje op 2 april 1980 in 't Harde deed zij zelf.
Vier weken later, op 30 april 1980, deed koningin Juliana afstand van de troon, die overging op haar dochter Beatrix. Maar dat was niet het einde van haar contact met de cavalerie. Op 28 juni 1991 werd door haar bij de ingang van de Bernhardkazerne in Amersfoort het bronzen standbeeld van haar echtgenoot onthuld, hem voorstellende als jonge ritmeester op de dag van zijn beëdiging. De onthulling en de daarbij behorende plechtigheden, waarbij niet alleen prins Bernhard, maar ook bijna 1000 enthousiaste belangstellenden aanwezig waren verliepen vlekkeloos. Ook de rondgang langs de speciale Bernhard-tentoonstelling, georganiseerd door de Stichting Historische Verzameling Cavalerie, werd een groot succes. Daar werd het enthousiasme zó groot dat prins Bernhard de cavaleriesabel, hem geschonken door commandant en officieren van het 3e Half-regiment Huzaren tijdens zijn beëdigingsdiner in hotel de Witte Brug in Den Haag, spontaan ter plaatse aanbood aan de Historische Verzameling Cavalerie.

4. Bernhard, Prins der Nederlanden

De op 29 juni 1911 geboren Bernhard, prins zur Lippe-Biesterfeld, bezocht al kort na zijn verloving met prinses Juliana verschillende eenheden van de Nederlandse krijgsmacht op oefening in West-Brabant, waaronder de bij de lichte Brigade ingedeelde cavalerie. Daarna inspecteerde hij - nog steeds in burger - het eerste eskadron pantserwagens in hun nieuwe kazerne in Amersfoort, die weldra zijn naam zou gaan dragen.
Op 3 december 1936 werd hij benoemd tot ritmeester bij de Koninklijke Landmacht en tot luitenant ter zee der 1e klasse à la suite bij de Koninklijke Marine.
Als ritmeester der Huzaren legde prins Bernhard op 23 december 1936 in aanwezigheid van Koningin Wilhelmina tijdens een grote militaire plechtigheid op het Malieveld in

Z.K.H. Prins Bernhard
Foto: Onbekend
Sectie Militaire Geschiedenis KL

Den Haag de officierseed af (trouw aan de koningin, gehoorzaamheid aan de wetten en onderwerping aan de krijgstucht). Die avond dineerde de prins met een zestigtal cavalerie-officieren in hotel de Wittebrug in Den Haag.
Op 6 januari 1937 werd prins Bernhard de titel van Prins der Nederlanden verleend en door zijn huwelijk de volgende dag met prinses Juliana werd hij tevens lid van het Koninklijk Huis.
Reeds in 1937 nam de prins, ingedeeld bij het peloton huzaren, dat door de luitenant Beelaerts van Blokland werd gecommandeerd, deel aan de manoeuvres van de Lichte Brigade op de Holterberg. In oktober 1937 ging de prins naar een cursus van één jaar aan de Rijschool in Amersfoort. Tijdens die cursus was de prins ingedeeld in een groep van acht leerlingen en volgde de hele dag de lessen en lunchte met de cursisten. Laat in de middag keerde hij terug naar Soestdijk om de volgende morgen weer bij de lessen africhten, dressuur, springen en military aanwezig te zijn.
Na de cursus aan de rijschool volgde hij de lessen aan de School Reserve Officieren der Cavalerie (SROC). Tijdens de vierdaagse oefening in deze opleiding bivakkeerde hij met de leerlingen, sliep net als de anderen in een éénmanstentje en deed aan alles mee.

In 1939 nam hij samen met de luitenant Beelaerts van Blokland deel aan de Tweedaagse Militaire Prestatie Tocht (TMPT), ingesteld door de Vereniging van Reserve-Officieren. Hierbij diende twee dagen achter elkaar iedere dag 40 km te paard, 60 km per fiets en 25 km te voet te worden afgelegd, waarbij iedere keer na verwisseling van vervoermiddel het eerste half uur het gasmasker moest worden gedragen.
Toen na de nazi-Duitse inval in Nederland de koninklijke familie naar Engeland moest uitwijken, wilde Bernhard direct weer naar Nederland terugkeren om aan de strijd tegen de Duitsers deel te nemen. De koningin verbood hem dat. Toch lukte het hem korte tijd bij de Nederlandse strijdkrachten ten zuiden van de Westerschelde te zijn. Daarna belastte Wilhelmina hem met het toezicht op de opbouw van de vrije Nederlandse strijdkrachten in Engeland. Prins Bernhard ontwikkelde zich daarbij tot de steun en toeverlaat in militaire zaken van koningin Wilhelmina. In deze nieuwe hoedanigheid inspecteerde de prins in 1942 het tot de cavalerie behorende eskadron pantserwagens van de Prinses Irene Brigade in het kamp Wrotteslevpark. Dit eskadron, bestaande uit vijf pelotons van elk twee zware en drie lichte verkenningswagens, stond onder commando van de inmiddels tot ritmeester bevorderde Beelaerts van

Blokland. Deze was in mei 1941 met een van de Duitsers gekaapt watervliegtuig, tezamen met een bevriende Nederlandse piloot, uit Nederland naar Engeland ontsnapt.
Tijdens de oorlog raakte prins Bernhard volkomen overtuigd van het belang van het luchtwapen en ontwikkelde zichzelf tot een uitstekend piloot. Vliegen werd zijn grote hartstocht.
Dat hij het belang van pantserstrijdkrachten niet uit het oog verloor blijkt wel uit het feit, dat hij als Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten na de oorlog aan de toenmalige majoor Beelaerts van Blokland snel toestemming gaf tot heroprichting van de cavalerie in de vorm van een pantserschool.
Met uit krijgsgevangenschap teruggekeerde officieren en met van de Canadese staf in Apeldoorn geleende Staghound pantserwagens, Daimler scoutcars, brencarriers en motoren werd zo op 18 juni 1945 - 130 jaar na de slag bij Waterloo - in Bergen-op-Zoom de Nederlandse cavalerie heropgericht. In december 1945 werd de Pantserschool naar de Willem III kazerne in Amersfoort overgebracht.
In 1946 inspecteerde prins Bernhard de nieuwe Nederlandse cavalerieschool, waarna een grote oefening in De Treek bij Amersfoort plaatsvond.
Als Inspecteur-Generaal der Nederlandse strijdkrachten bleef prins Bernhard door de jaren heen contact houden met de cavalerie. Dat deed hij in de vorm van werkbezoeken, bezoeken aan schietoefeningen in Duitsland en aan vele oefeningen tijdens de Koude Oorlog periode. Enkele voorbeelden daarvan zijn het bezoek aan in Oirschot gelegerde cavalerie-eenheden in 1962, aan in Sennelager oefenende cavalerie-eenheden in 1966, aan diverse grote oefeningen met cavalerie-eenheden in West-Duitsland en aan het Cavalerie schietkamp op de Vliehors in Vlieland in 1974. Bovendien reikte prins Bernhard op bevel van de koningin de volgende cavalerie standaarden uit:

- In 1947 aan het Regiment Huzaren van Boreel de standaard van het voormalige 4e Regiment als voortzetting daarvan;
- In 1950 aan het Regiment Huzaren Prins Alexander de standaard van het voormalige 3e Regiment Huzaren als voortzetting daarvan;
- In 1954 aan het Regiment Huzaren Van Sytzama de standaard van het voormalige 1e Regiment als voortzetting daarvan;

Tevens kreeg het Regiment Huzaren van Sytzama toen de standaard van het voormalige 2e Regiment Huzaren uitgereikt ter bewaking van de tradities van dit huzarenregiment.

- In 1963 reikte prins Bernhard in de Prins Willem III kazerne een nieuwe standaard uit aan het Regiment Huzaren van Boreel en in 1972 een nieuwe standaard aan het Regiment Huzaren Prins Alexander ter vervanging van de oude versleten exemplaren.
- In 1973 heropende prins Bernhard de korpsverzameling van de cavalerie in de Bernhardkazerne in Amersfoort.

De hechte band van veel cavalerie-officieren met prins Bernhard komt regelmatig naar voren bij het eerbetoon aan de prins op zijn verjaardag. De cavalerie-officieren zijn daar steeds in grote getale aanwezig.
De prins vertolkte zijn gevoelens voor de cavalerie duidelijk in zijn brief van september 1987, waarin hij schreef: "Nooit vergeet ik de dag, nu ruim 50 jaar geleden, dat ik als cavalerie-officier te paard werd beëdigd".

5. Koningin Beatrix

Als 28-jarige kroonprinses kreeg Beatrix in 1966 bij haar huwelijk met prins Claus van nabij te maken met de cavalerie, dat met het Cavalerie Ere Escorte bij die gelegenheid voor en achter de Gouden Koets reed. De bij de trouwstoet afgestoken rookbommen leverden beelden op, die de hele wereld over gingen en zelfs de omslag van het grote Amerikaanse weekblad Time bepaalden.

H.M. Koningin Beatrix
Sectie Militaire Geschiedenis KL

Eén van de weinige keren in de geschiedenis, dat Nederland de omslag van dat weekblad haalde.
Op de eerste verjaardag van prins Willem Alexander ontvingen prinses Beatrix, prins Claus en de jarige Willem Alexander op 27 april 1968 een deputatie van het Regiment Huzaren Prins Alexander, die hun gelukwensen kwam aanbieden ter gelegenheid van de verjaardag van de nieuwe kroonprins. Sedertdien geschiedt dat ieder jaar op 27 april.
Op één van die gelegenheden stelde Koningin Beatrix aan de toenmalige regimentscommandant, de luitenant-kolonel A. Rens vragen over de Staatse voorgeschiedenis van dit regiment. Dit leidde in 1994 tot het verschijnen van het boek "Het Regiment Huzaren Prins Alexander" van zijn hand en waaruit in deze artikelen veel is aangehaald.
Naast deze band met dit huzarenregiment heeft koningin Beatrix ook een band met het Cavalerie Ere Escorte, waarover in het volgende hoofdstuk wordt geschreven.
Als vorstin bezocht koningin Beatrix ook verschillende keren onderdelen van de krijgsmacht. Op 20 augustus 1986 viel de eenheden van de in Duitsland gelegerde 41e Pantserbrigade die eer te beurt. Zowel het in Seedorf gelegen 103e Verkenningsbataljon en het 41e Zelfstandig Verkenningseskadron als het in Hohne gelegerde 41e Tankbataljon en het in Langemanshof gelegerde 43e Tankbataljon, hebben zich die dag uitgebreid aan Hare Majesteit mogen presenteren.
Een maand later, op 21 september, kon zij - vergezeld van prins Claus - deze eenheden te velde in actie zien tijdens grote oefeningen tesamen met buitenlandse eenheden.
Namens haar werden ook door prins Claus werkbezoeken aan verschillende cavalerieeenheden afgelegd, zoals op 27 mei 1987 aan schietoefeningen met tanks en verkenningsvoertuigen in Hohne in Duitsland en op 14 oktober 1988 aan het Opleidingscentrum Cavalerie in Amersfoort.
In 1991 herstelde de koningin een traditie door het benoemen van ordonnansofficieren in haar Militaire Huis. Dat was sedert 1945 niet meer gebeurd. Tot deze functie, die wordt genoemd in de instructie van koning Willem III van 8 oktober 1849 betreffende Ons Militaire Huis, zullen nu alle officieren beneden de rang van luitenant-kolonel worden benoemd, die bij het Hof werkzaam zijn. Ook een officier der cavalerie viel deze eer te beurt. Bij beschikking van 13 maart 1991 werd ritmeester J.A.M. Obdeijn, secretaris van het Militaire Huis, tot ordonnansofficier benoemd.

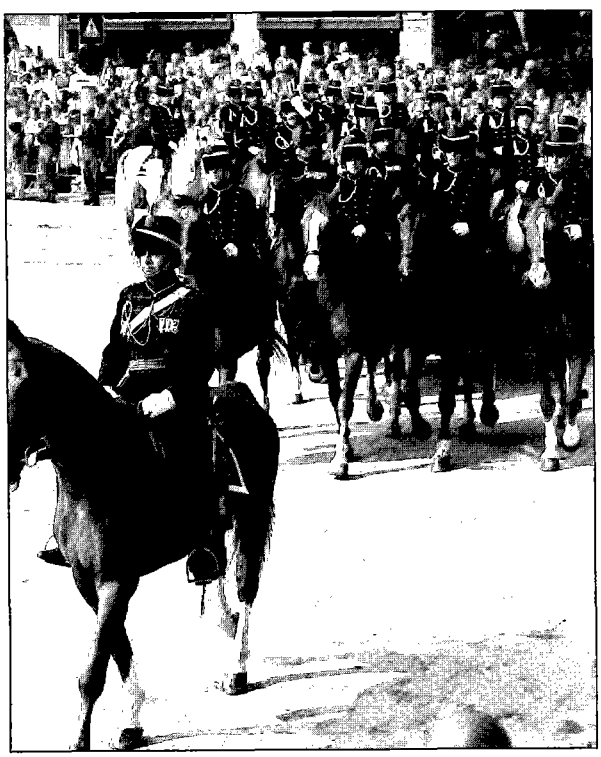
EPILOOG:
HET CAVALERIE ERE ESCORTE

Escorteren is één van de traditionele cavalerietaken. Daarbij moet men onderscheid maken tussen een bereden militair escorte,

Foto: A. Piette, Zoetermeer

dient ter beveiliging van een stoet, en een ere-escorte, dat zuiver ceremoniële taak heeft.
Naar de taak van een ere-escorte wordt er onderscheid gemaakt tussen gelegenheidsescortes bij een huwelijk, inhuldiging of begrafenis van een vorstelijk persoon en vaste escortes, die optreden bij regelmatig voorkomende gebeurtenissen zoals de jaarlijkse opening van de Staten-Generaal op de derde dinsdag in september, Prinsjesdag.
Het Cavalerie Ere Escorte is in de eerste plaats een vast escorte, maar is ook inzetbaar bij bijzondere gelegenheden.
Voor de Tweede Wereldoorlog bestond er een duidelijk verschil tussen de twee soorten escortes, te weten de gelegenheidsescortes, die uitsluitend werden gevormd uit officieren en de vaste escortes, die werden geput uit bestaande militaire onderdelen. Het was toen zo, dat de koningin, gezeten in de Gouden Koets, op Prinsjesdag werd geëscorteerd door twee eskadrons huzaren en het regimentsmuziekkorps van het 3e (Half)-regiment Huzaren uit Den Haag. Het tenue was veldgrijs met kolbak, karabijn op de rug en sabel.
Alleen de gelegenheidsescortes droegen toen het ceremoniële tenue.
Na de Tweede Wereldoorlog waren de paarden verdwenen uit het leger en hadden tanks, pantserwagens en jeeps hun taak overgenomen. De behoefte aan ere-escortes bleef echter onverminderd bestaan. Kort na de tweede wereldoorlog werd bij de inhuldiging van koningin Juliana in 1948 voor het eerst weer een gelegenheidsescorte georganiseerd. Dit bestond dat

Ere-escorte Cavalerie, Den Haag, Prinsjesdag 1976
Foto: LFFD
Sectie Militaire Geschiedenis KL

uit officieren van de cavalerie, artillerie en uit Amsterdamse burgers.
Hoewel het een noodoplossing was, droeg het zeer bij tot het feestelijke karakter van die dag.
Bij het huwelijk van prinses Beatrix met prins Claus in 1966 was de situatie al anders.
De toenmalige Inspecteur der Cavalerie, kolonel Jhr A.W.F. von Balluseck had het initiatief genomen tot de vorming van een Cavalerie Ere Escorte, bestaande uit twee pelotons van elk 24 officieren.
De escortering bij het huwelijk verliep uitstekend, maar de ervaringen met de rookbommen leerden dat het nuttig zou zijn een groep ruiters te formeren, die regelmatig de militaire exercitie te paard beoefent om zo beter tegen onverwachte situaties te zijn opgewassen.
Zo werd op 25 november 1966 de Stichting Cavalerie Ere Escortes opgericht.
Gesteund door de stichting werd ook in 1967 een gelegenheidsescorte gereden ter ere van het huwelijk van prinses Margriet met Mr. van Vollenhoven. Het escorte bestond deze keer uit één peloton van 24 cavalerie-officieren.
In 1971 verzocht de Eerste Stalmeester van de Koningin om de traditie van een Cavalerie Ere Escorte op Prinsjesdag te herstellen. De militaire autoriteiten verleenden hiervoor toestemming en onder leiding van de toenmalige reserve majoor der cavalerie mr. F.W.B. Baron van Lynden werd een dagelijks bestuur van de stichting gevormd.
Zo maakte voor het eerst na de tweede wereldoorlog op Prinsjesdag 1972 de cavalerie met een escorte van een peloton officieren deel uit van de stoet.
In 1973 werd besloten het Cavalerie Ere Escorte uit te breiden tot twee pelotons: een peloton bestaande uit huzaren en onderofficieren als eerste onderdeel van het rijdend gedeelte van de stoet en een officierspeloton, dat direct achter de Gouden Koets rijdt.
Het Cavalerie Ere Escorte is nu een reserve eenheid van de Koninklijke landmacht en wordt ieder jaar voorafgaand aan Prinsjesdag en t.b.v. gelegenheidsescortes geactiveerd. Het eskadron bestaat uit een eskadronsstaf, twee bereden pelotons en een stafpeloton.
De naam werd toe gewijzigd in "Stichting Cavalerie Ere Escorte". Jaarlijks neemt koningin Beatrix na afloop van Prinsjesdag even de tijd om het verzamelde Cavalerie Ere Escorte bij het paleis Noordeinde te bedanken voor het gereden escorte.

In 1996 werd ter gelegenheid van het zesde lustrum van het Cavalerie Ere Escorte een boek uitgegeven, waarin de eerste voorzitter, de reserve luitenant-kolonel titulair, mr F.W.B. Baron van Lynden in het voorwoord het als volgt beschrijft: "Het Cavalerie Ere Escorte is het merkwaardigste onderdeel van de Koninklijke Landmacht. Het is een geheel op vrijwilligheid en eigen initiatief gebaseerde eenheid die niettemin - of is het juist daardoor? - een uiterst gedisciplineerd militair onderdeel is. Alle deelnemers hebben een drievoudige hoedanigheid: zij zijn cavalerist, zij zijn geoefend ruiter en zij stellen er een eer in hun koningin op de traditioneel cavaleristische wijze te eren door deel te nemen aan een bereden ere-escorte. Bovendien is het Ere Escorte geworden tot een hechte vriendenkring waarbinnen iedereen de ander volledig vertrouwt, hetgeen de zekerheid verschaft dat altoos een onberispelijk escorte gereden wordt.
Bij het indrinken van de nieuwe ruiters getuigen zij van hun wil en bereidheid van dit Ere-Escorte deel uit te maken door het uitroepen van dat ene woord, dat ook het motto van het Ere-Escorte is: TROUW!".

B.C. Cats

REGIMENT LIMBURGSE JAGERS 50 JAAR

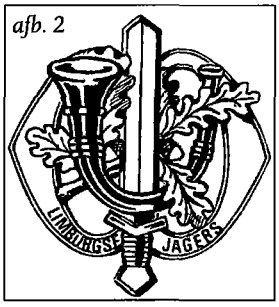
Eén van de nieuwe naamregimenten dat bij Koninklijk Besluit van 1 juli 1950 nr 26 werd opgericht was het Regiment Limburgse Jagers. Het regiment zet de traditie voort van het 2e Regiment Infanterie waarvan het oudste stamonderdeel op 18 november 1602 werd opgericht als Regiment van kolonel Lambert Charles. Het 2e Regiment betrok zijn soldaten voornamelijk uit de provincie Limburg en was in vredestijd meestentijds in deze provincie en ook wel in Noord-Brabant gelegerd. Het Regiment Limburgse Jagers bewaart tevens de traditie van het 6e Regiment Infanterie.

In 1950 werd door de heer F.J.H.Th. Smits, de esthetisch adviseur van de toenmalige Minister van Oorlog, voor het nieuwe regiment een baretembleem ontworpen bestaande uit een jachthoorn waarin geplaatst het wapen van de provincie Limburg en waaromheen een eikentak is gevlochten (zie afb. 1).
Dit ontwerp werd naar de toenmalige regimentscommandant luitenant-kolonel J.L.H.A. Antoni gezonden die het embleem als volgt wijzigde: de jachthoorn werd vervangen door een U-vormige jachthoorn uit het wapen van het voormalig graafschap Horne in Limburg. De graven van Horne voerden deze jachthoorn omdat zij in de Middeleeuwen erfelijk opperjagermeester waren van het Heilige Roomse Rijk. Het wapen van Limburg werd vervangen door een opwaarts gericht Romeins zwaard uit het rijkswapen als symbool van de Nederlandse weerbaarheid. De eikentak in het embleem bleef als symbool van verbondenheid met het Limburgse land en is ontleend aan de strofe uit het Limburgs volkslied: "Waar in het bronsgroen eikenhout" (zie afb. 2).
Voor de baret is dit embleem gelegen op een gotisch gestileerde W, embleem van goudkleurig metaal. Het werd bij Ministeriële beschikking van 30 januari 1951 ingevoerd; als baretembleem wordt het gedragen op een ondergrond van groen met een randkleur van karmozijnrood.

afb. 1

afb. 2

Op de idem kraagpatten zijn de emblemen (uiteraard zonder de W) in paren aangebracht, d.w.z. dat de bekers van de jachthoorns altijd naar elkaar wijzen.

De naam Limburgse Jagers is niet nieuw. Toen Limburg van 1839 tot 1866 als hertogdom deel uitmaakte van de Duitse Bond, heette het troepencontigent dat de koning der Nederlanden als hertog van Limburg aan de Bond moest leveren "Limburgse Jagers". Vanaf 1914 heeft nog een Vrijwillig Landstormkorps Limburgse Jagers bestaan dat speciaal was opgericht om de constitutionele monarchie onder het Huis van Oranje te beschermen. Dit korps, dat een eigen vaandel voerde, is na het einde van de Tweede Wereldoorlog niet opnieuw opgericht. De kleuren baretondergrond en kraagpatten zijn de uniformkleuren van het eerder genoemde bondscontingent Limburgse Jagers uit de 19e eeuw.
Ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan

heeft de Stichting Vrienden van de Limburgse Jagers in samenwerking met de Regimentscommandant een gedenkboek uitgegeven, 112 bladzijden kleurenafdruk op A4 formaat met geplastificeerde kaft. In dit prachtig geïllustreerde boek kan de lezer ontdekken hoe de Limburgse Jagers waren georganiseerd, wie hun commandanten waren, hoe zij zich kleedden, hoe zij sliepen en aten, hoe zij hun mascottes vereerden, hoe zij schoten, hoe zij marcheerden, hoe zij oefenden en hoe zij muziek maakten. Het boek biedt herkenning en herinnering aan allen, die ooit dragers waren en zijn van het mooiste embleem en nog steeds trots zijn te hebben mogen dienen voor Koningin en Vaderland, zoals enkele regels uit het regimentslied luiden. Ook is er voor het jubileum een videoband vervaardigd waarop unieke bewegende beelden te zien zijn van onder andere de vaandeluitreiking in 1951, de afscheidsparade en het defilé van 42 BLJ op de Ermelose heide in 1963, de inzet van de Koude Oorlog-periode in de jaren zeventig en de NAVO-missie in 1998. Daarnaast is ook een compactdisc van het Reünie-Orkest Limburgse Jagers uitgebracht met een overzicht van 50 jaar Limburgse Jagermuziek.

Het boek is te verkrijgen door overmaking van fl. 15,50 (incl. portokosten) op gironummer 72752 ten name van de Stichting Vrienden van de Limburgse Jagers te Venlo onder vermelding van adres en trefwoord Special. De videoband is te verkrijgen door overmaking op hetzelfde gironummer van fl. 20,00 (incl. portokosten) met vermelding van het trefwoord Video. Een combinatie van de twee is mogelijk door overmaking van totaal fl. 30,00 (incl. portokosten) onder vermelding van Special/Video. De CD is te verkrijgen door overmaking van fl. 29,95 (incl. portokosten) onder vermelding van adres en trefwoord CD.

Drs. J.N. Fernhout

NEDERLANDSE KRIJGSGEVANGENEN IN HET DERDE RIJK[1]

Krijgsgevangenen zijn één van de groepen Nederlanders die in de Tweede Wereldoorlog door de nazi's tot arbeid in Duitsland zijn gedwongen. Over deze groep dwangarbeiders is weinig bekend en daarom is het zinvol om hier nader aandacht aan hen te besteden. Om deze studie niet al te omvangrijk te laten worden geldt hier als geografisch kader Oost-Duitsland, d.w.z. het grondgebied van de voormalige DDR. Centraal staan de volgende vragen:

1 **In welke jaren zijn er Nederlandse krijgsgevangenen in dit gebied vastgehouden?**
2 **Welke kampen voor krijgsgevangenen lagen er in dit gebied en hoeveel Nederlandse militairen waren er daarin gelegerd?**
3 **Hoe was de behandeling van de Nederlandse krijgsgevangenen?**

Voor een goed begrip van de situatie waarin de Nederlandse krijgsgevangenen in het Derde Rijk belandden is het noodzakelijk eerst iets te weten over de status van krijgsgevangene en over de wijze waarop het krijgsgevangenenwezen in Duitsland georganiseerd was.

De status van krijgsgevangene

Op 27 juli 1929 werd te Genève een verdrag over de behandeling van krijgsgevangenen gesloten. De Nederlandse naam van dit verdrag is: "Verdrag van Genève van 27 juli 1929 betreffende de behandeling der krijgsgevangenen". In dit verdrag, dat meestal de "Conventie van Genève" wordt genoemd, staan rechten van krijgsgevangenen vermeld. Zowel de Nederlandse als de Duitse regering hebben dit verdrag ondertekend en geratificeerd. In het verdrag werd onder andere bepaald dat krijgsgevangenen niet mishandeld mochten worden en recht hadden op schone huisvesting, goede geestelijke en lichamelijke verzorging en behoorlijke ziekenverpleging.

Het verdrag bepaalde verder dat gevangenen van dezelfde nationaliteit zoveel mogelijk bij elkaar in één kamp moesten worden geplaatst. De gevangenen hadden de plicht in de kampen de militaire hiërarchie te handhaven.

In artikel 27 van de conventie staat dat de gevangenhoudende mogendheid de mogelijkheid had om krijgsgevangenen beneden de rang van onderofficier tot arbeid te verplichten, zij mocht hen echter niet in de oorlogsindustrie te werk stellen. Onderofficieren mochten alleen tot toezichthoudende arbeid worden gedwongen en officieren mochten zelfs helemaal niet tot werken worden verplicht.

Het Rode Kruis kreeg in de conventie de opdracht om een centraal bureau op neutraal terrein te beheren waar inlichtingen over het lot van krijgsgevangenen konden worden ingewonnen. Deze organisatie kreeg ook tot taak om door middel van inspectiebezoeken aan de kampen de naleving van de conventie te controleren. Het Rode Kruis zond de krijgsgevangenen verder de zogenaamde "eenheidspakketten" met levensmiddelen, versnaperingen, rookartikelen en gedragen kledingstukken. Krijgsgevangenen konden hierop aanspraak maken omdat de conventie hen het recht gaf om post te ontvangen.

Niet alleen het Rode Kruis kon pakketten zenden naar krijgsgevangenen, ook aan particulieren was dit toegestaan, mits zij het Rode Kruis als verzendinstantie gebruikten. De Rode Kruis eenheidspakketten mochten niet meer dan vijf kilo wegen, voor de particuliere pakketten was twee kilo het maximum. Per maand mocht één pakket verzonden worden.

Het Rode Kruis had aanvankelijk ook de taak om de pakketten te controleren op goederen die door de Duitsers verboden waren. Later vond deze controle in de kampen plaats. Sommige families zonden rechtstreeks pakketten naar krijgsgevangenenkampen en er waren kampcommandanten die dat, uiteraard na controle, accepteerden. Behalve uit Nederland konden Nederlandse krijgsgevangenen ook pakketten ontvangen van de afdeling van het Nederlandse Rode Kruis te Londen. De Duitse autoriteiten erkenden deze afdeling echter niet en daarom plakte zij geen Nederlandse etiketten op de pakketten maar b.v. Britse of Amerikaanse.

Op 19 september 1944 riep de Nederlandse regering te Londen op tot een spoorwegstaking om de geallieerde operaties te steunen. Hierdoor kwam er een einde aan de verzending van pakketten, veel Nederlandse krijgsgevangenen leden als gevolg hiervan honger.[2]

Krijgsgevangene in het Derde Rijk

In het verslag dat Van de Vosse maakte van de verrichtingen van het Nederlandse Rode Kruis in de Tweede Wereldoorlog wordt vermeld dat er in totaal 11.400 Nederlandse krijgsgevangenen in Duitsland zijn geweest, 10.500 van de landmacht en 900 van de marine. Van hen kwamen er 166 om het leven.[3]

De Nederlanders vormden een kleine minderheid in een totaal van ongeveer 1.930.000 krijgsgevangenen dat in februari

1944 in het Derde Rijk werkte. Krijgsgevangenen maakten daar toen 8% van het totaal aantal gesalarieerden uit. De meeste van hen, zo'n 625.000, waren Fransen. Verder waren er onder hen ongeveer 595.000 Russen en 400.000 Polen. De meeste van de krijgsgevangenen, 31.5%, werkten in de landbouw, daarna volgde de mijnbouw met 11%[4].

Het voor februari 1944 gegeven aantal van 595.000 werkende Russische krijgsgevangenen was slechts een klein deel van de in totaal 5,7 miljoen Russische krijgsgevangenen die de Duitsers in de loop van de Tweede Wereldoorlog hebben gemaakt. Van hen stierven er 3,3 miljoen door ondervoeding en mishandeling. De rest verkeerde vaak in een dermate slechte lichamelijke conditie dat zij niet tot werken in staat waren[5].

Het lot van de Russische krijgsgevangenen in het Derde Rijk is uitgebreid onderzocht door Streit[6]. Hij heeft daarbij gelukkig ook aandacht besteed aan de wijze waarop het nazi-regime het krijgsgevangenwezen had georganiseerd. Voor zover bekend is hij de enige geweest die dit heeft bestudeerd en wat hier daarover geschreven wordt is dan ook grotendeels op zijn onderzoekingen gebaseerd. Voor dit deel van zijn onderzoek werd hij overigens wel gehinderd door een groot gebrek aan bronnen, vooral voor de periode na 1941.

In het Derde Rijk was de *Abteilung Kriegsgefangene des Allgemeinen Wehrmachtsamtes van het Oberkommando der Wehrmacht* (OKW/AWA/KG) verantwoordelijk voor de krijgsgevangenen. Het archief van deze afdeling is, zoals hierboven al is aangeduid, niet bewaard gebleven. Volgens *Generalleutnant* Hermann Reinecke, hoofd van het AWA, is dit archief door brand, bommenschade en bewuste vernietiging verloren gegaan[7]. Het krijgsgevangenenwezen viel onder hem.

Generalleutnant Reinecke nam de chefs van de *Abteilung Kriegsgefange* - achtereenvolgens *Oberst-Leutnant* Hans-Joachim Breyer, *Oberst* Hans von Groevenitz en *Oberst* Adolf Westhoff - alle belangrijke beslissingen uit handen. Pas in de herfst van 1944 verloor hij zijn gezag op dit gebied aan Heinrich Himmler, *Reichsführer SS*. Direct verantwoordelijke voor de krijgsgevangenen werd nu *SS-Obergruppenführer* Gottlob Berger. Erg veel gevolgen heeft dit niet gehad omdat slechts in de allerhoogste functies SS-personeel instroomde[8].

Reinecke was al sinds 1938 bezig met het indoctrineren van het leger met nazi-ideeën. Hij streefde naar een *politische Soldat* die *vorbehaltlos* Ja zei tegen het nationaal-socialisme. Voor deze inspanningen kreeg hij op 30 januari 1943 het *Goldenen Parteizeichen* van de NSDAP. Zijn tegenstanders noemden hem *"Der kleine Keitel"*, naar *Generalfeldmarschall* Wilhelm Keitel, chef van het OKW, die, vanwege zijn volgzaamheid aan Hitler, *"Lakaitel"* werd genoemd.

Belangrijk voor de wijze waarop de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog hun krijgsgevangenen behandelden was de plaats die zij innamen in een door het OKW geconstrueerde hiërarchie. Bepalend hierin waren het ras van de krijgsgevangene en de omstandigheid of een natie over krijgsgevangen Duitsers beschikte. Als dit laatste het geval was kon immers een slechte behandeling van een krijgsgevangene gewroken worden. Volgens de Conventie van Genève was een dergelijke discriminatie op grond van nationaliteit verboden en zo hebben wij al een eerste indicatie voor het belang dat de nazi's aan deze conventie hechtten.

In de OKW-hiërarchie van krijgsgevangenen stonden Engelsen en Amerikanen bovenaan, gevolgd door de andere krijgsgevangenen van het Germaanse ras (Fransen, Belgen, Nederlanders en Noren). Op de derde plaats kwamen Zuid-Europeanen als Grieken. Weer een plaats lager stonden de Polen. De nazi's waren namelijk van mening

dat hun staat niet meer bestond en dat dus het volkenrecht niet meer op hen van toepassing was. Hiermee vervielen dan ook de rechten die Polen aan de Conventie van Genève konden ontlenen. Dit ondanks het feit dat dit verdrag door zowel de Poolse als de Duitse regering was ondertekend. Polen werden uit de krijgsgevangenschap ontslagen en tot werken gedwongen. Het kwam, volgens Streit, zelfs voor dat de Wehrmacht hen ter liquidatie overdroeg aan de SS. De laagste plaats in de OKW-hiërarchie namen de Russen in. De wijze waarop zij mishandeld werden is hierboven reeds besproken[10].

Zoals hiervoor reeds is vermeld had een oorlogvoerende mogendheid, op grond van de Conventie van Genève, het recht om krijgsgevangenen voor zich te laten werken. Voorwaarden waren wel dat officieren niet tot werken werden gedwongen, dat onderofficieren slechts toezichthoudende arbeid mochten verrichten en dat geen enkele krijgsgevangene in de oorlogsindustrie werd tewerkgesteld.

Voor de bewaking van krijgsgevangenen was de *Wehrmacht* verantwoordelijk; de *Arbeitseinsatz* was echter een taak van het *Reichsarbeitsministerium*. Krijgsgevangenen werden hiertoe ingedeeld in arbeidscommando's die in de kampen werden samengesteld door vertegenwoordigers van de arbeidsbureaus. Deze vertegenwoordigers bepaalden ook waar een arbeidscommando het beste kon worden ingezet. Een dwangmiddel om krijgsgevangenen aan het werken te krijgen was b.v. het beknibbelen op de toch al schaarse rantsoenen. De hongerende gevangene werd vervolgens extra voedsel in het vooruitzicht gesteld als hij ging werken[11]. Ook dit was uiteraard een overtreding van de conventie van Genève.

Arbeidscommando's werden ingezet in landbouw en industrie en als ondersteuning voor het leger. Aan het begin van de oorlog werden krijgsgevangenen vooral in de landbouw ingezet later kreeg de industrie meer krijgsgevangenen toegewezen, het aantal in de landbouw tewerkgestelde gevangenen bleef echter hoog. Het bestuur van een kamp kon zonder opzeggingstermijn de toewijzing van een arbeidscommando veranderen. Dit gebeurde als een arbeidsbureau dit noodzakelijk achtte of als het OKW dit beval.

Het tewerkstellen van krijgsgevangenen kon ver gaan. De Duitsers streefden er namelijk naar dat er in een kamp juist voldoende mensen achterbleven om het draaiende te houden. Met een dergelijke instelling kon het zelfs gebeuren dat geestelijken in de *Arbeitseinsatz* werden ingeschakeld. Het loon voor werkende krijgsgevangenen bedroeg per dag 70 pfennig voor mensen uit het westen, 50 voor Polen en 20 voor Russen. Dit bedrag kon naar huis worden overgemaakt[12].

Nederlandse krijgsgevangenen in het Derde Rijk

De krijgsgevangenschap van Nederlandse officieren is goed beschreven door L. de Jong[13]. In het Duits is hierover gepubliceerd in het boek *Niederländer und Flamen in Berlin 1940-1945*[14]. Hier is de informatie over krijgsgevangen Nederlandse officieren dan ook tot een minimum beperkt, overgebleven is slechts datgene dat noodzakelijk is om een compleet beeld te houden. Op deze plaats ligt de nadruk veel meer op de krijgsgevangenschap van militairen met lagere rangen. Over hen is veel minder gepubliceerd en zij zijn, in tegenstelling tot de officieren, ingezet voor dwangarbeid. Iets wat bij velen onbekend is.

De Jong onderscheidt in het Derde Rijk vier groepen Nederlandse krijgsgevangenen en er is geen enkele reden om van deze indeling af te wijken. Deze groepen zijn achtereenvolgens:

1 de generaals.

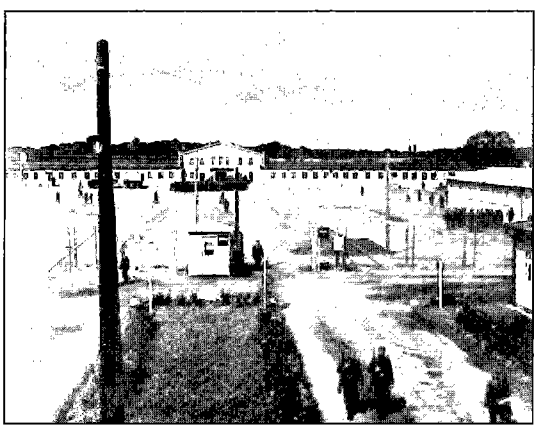
2 de Colditzgroep.

3 de Stanislaugroep.
4 de groep van '43.
De eerste drie groepen bestonden uitsluitend uit officieren, hier staat dus de vierde groep centraal.
Voordat de Nederlandse krijgsgevangenen behandeld kunnen worden, moet eerst enige aandacht worden besteed aan de erewoordverklaring voor Nederlandse beroepsmilitairen.

De erewoordverklaring
Op 14 mei 1940 gaven de in Nederland strijdende troepen zich over aan de Duitsers[15]. De oorlogstoestand tussen de beide staten bleef echter bestaan omdat de Nederlandse regering te Londen doorvocht. Tijdens de gevechtshandelingen waren ongeveer 20.000 Nederlandse militairen door de Duitsers gevangen genomen. In een poging om enige genegenheid bij het Nederlandse volk te verwerven gaf Hitler in de eerste helft van juni 1940 het bevel om deze gevangenen vrij te laten.
Na de Meidagen werd het Nederlandse leger gedemobiliseerd. Voor dienstplichtigen geschiedde dit zonder voorwaarden. Beroepsmilitairen konden echter alleen worden vrijgelaten als zij op 14 juli 1940 een verklaring op erewoord ondertekenden waarin zij beloofden niets vijandigs tegen het Duitse rijk te ondernemen. Officieren die dit deden verplichtten zich onder andere om zich jaarlijks te melden. Degenen die weigerden te tekenen zouden in krijgsgevangenschap worden afgevoerd.
Leidende figuren in de voormalige Nederlandse krijgsmacht adviseerden de beroepsmilitairen te tekenen. Er waren er dan ook slechts 69 die dit weigerden en in krijgsgevangenschap geraakten. Tot hen behoorden vijf generaals, die vanwege hun rang, apart behandeld werden[16].

Krijgsgevangen Nederlandse officieren
Zoals hiervoor reeds is vermeld vallen de krijgsgevangen officieren in drie groepen uiteen: de generaals, de Colditzgroep en de Stanislaugroep.
De generaals
De generaalsgroep bestond uiteindelijk uit zeven man[17]. Zes van hen hadden de erewoordverklaring niet ondertekend. Zij hebben gevangen gezeten te Troppau, Lienz, Posen en tenslotte te Königstein, waar de groep werd bevrijd[18].
De Colditzgroep
Afgezien van de generaals hebben 62 beroepsofficieren en één stoker van de marine de erewoordverklaring niet ondertekend. Zij werden door de Duitsers gevangen gehouden te Soest, Juliusburg in Silizië en van juli 1941 tot juni 1943 te Colditz. Aan dit laatste kamp dankt de groep zijn naam. In juni 1943 brachten de Duitsers de Colditzgroep over naar Stanislau in het Generaalgouvernement, nu Iwano Frankowsk in de Oekraïne. Daar troffen zij een andere groep Nederlandse krijgsgevangen officieren[19].
De Stanislaugroep
Beroepsofficieren die de erewoordverklaring hadden ondertekend waren verplicht zich eenmaal per jaar te melden. In 1941 geschiedde dit probleemloos, maar op 15 mei 1942 werden zij gedurende deze meldingsprocedure onverhoeds in krijgsgevangenschap genomen. Volgens de bezettingsmacht hadden zij zich namelijk te veel met verzetsactiviteiten ingelaten. De nieuwe groep gevangenen bestond uit 2.027 man: 1.634 landmachtofficieren, 246 marineofficieren, 86 cadetten en 61 adelborsten. Zij werden eerst naar Nürnberg-Langwasser gebracht en vandaar naar Stanislau.
Eind februari 1943 riepen de Duitsers nog 140 reserve officieren op voor krijgsgevangenschap. Deze groep had zich voor de oorlog opgegeven om in beroepsdienst over te gaan. Ook zij werden naar Stanislau gebracht[20]. Zij behoren dus tot de groep die in 1943 in krijgsgevangenschap is gevoerd, maar zij worden hier behandeld omdat hun

lotgevallen zich voor de rest niet onderscheiden van de officieren van de Stanislaugroep.
Vanwege de opmars van de Russen brachten de Duitsers de Colditz- en de Stanislaugroep in januari 1944 over naar het kamp Neubrandenburg in Mecklenburg. Op de hiervoor gebruikte treinen was echter te weinig bewaking zodat ongeveer 85 krijgsgevangenen konden ontsnappen. Slechts negen van hen bleven uit handen van de Duitsers.

Hoofdingang van het M-Stammlager XI B (collectie J.C. Langhenkel).

Elf officieren die tijdens de reis naar Neubrandenburg ontsnapten werden doodgeschoten in het concentratiekamp Mauthausen. Dit was het gevolg van de zogenaamde *Aktion Kugel*, die op 4 maart 1944 werd afgekondigd. Dit gebeurde dus nog in de periode dat het krijgsgevangenenwezen onder de Wehrmacht viel. De reden was dat er in de periode van eind 1943 tot begin 1944 erg veel krijgsgevangenen waren ontsnapt. In totaal leidde de *Aktion Kugel* tot de dood van 4.700 officieren en onderofficieren. Het is onnodig te vermelden dat deze gang van zaken geheel in tegenspraak was met de Conventie van Genève[21].
Toen de ongeveer 2.150 officieren in *Oflag* 67 te Neubrandenburg aankwamen waren er daar al zo'n 6.000 Franse, Belgische, Britse, Poolse, Servische en Russische krijgsgevangene. Het kamp te Neubrandenburg was dan ook overvol en daarom brachten de Duitsers in mei 1944 ongeveer 350 van de hoogste officieren, tezamen met enkele astmalijders over naar het krijgsgevangenenkamp in het kasteel te Tittmoning in Beieren. Voor hen in de plaats kwamen in januari 1945 500 reserveofficieren die te Lissa in het huidige Polen gevangen hadden gezeten. Deze officieren behoorden tot de groep die in 1943 is afgevoerd en aan hen wordt hierna daarom nog enige aandacht besteed.
Uit Neubrandenburg ontsnapten 27 Nederlandse officieren. Enkelen van hen profiteerden van contacten met het verzet in Berlijn van de krijgsgevangen kapitein M. van den Heuvel[22].
Op 28 april 1945 werd Neubrandenburg door de Russen bevrijd[23]. Door allerlei organisatorische problemen konden de krijgsgevangenen echter pas één maand later naar huis terugkeren.

De groep van 1943

Over de groep Nederlandse militairen die in 1943 in krijgsgevangenschap is gevoerd, is, zoals reeds vermeld, het minst gepubliceerd. Wel is er een geïllustreerd manuscript van kapitein b.d. J.C. Langhenkel[24]. Zijn onderzoek is de basis van veel dat hierna volgt.
Tussen mei en augustus 1943 liet de *Wehrmachtsbefehlshaber in den Niederlanden, General der Flieger,* F. Christiansen, publikaties in de kranten verschijnen waarin hij gedemobiliseerden van het Nederlandse leger opriep zich te melden voor krijgsgevangenschap. Ook nu was het argument dat er vanuit deze groep verzet tegen de bezetter zou zijn gepleegd. De werkelijke reden was echter de Duitse wens om hen voor dwangarbeid te gebruiken.
Van de 300.000 gedemobiliseerden werden er echter slechts tussen de 8.500 en 9.000 afgevoerd. De precieze omvang van deze

groep is moeilijk vast te stellen omdat deze voortdurend fluctueerde door het oppakken van ondergedoken militairen in Nederland en het naar huis sturen van zieke krijgsgevangenen[25]. Tot de groep van 1943 behoorden reserve-officieren die, vanwege hun rang, apart behandeld werden. Zij gingen, zoals reeds vermeld naar Stanislau en Lissa.

Voor het overige bestond de groep van 1943 uit beroepsmilitairen, dienstplichtigen en reservepersoneel met de rang van onderofficier, of lager. Dat er nu relatief zo weinig krijgsgevangen werden afgevoerd werd veroorzaakt doordat, zij die over een zogenaamde *Blaue Ausweis* beschikten in Nederland konden blijven. Deze *Ausweise* verstrekten de Duitsers aan mensen die werk verrichtten dat belangrijk was voor de Duitse oorlogsindustrie. Zij waren niet moeilijk verkrijgbaar omdat de bezetter ook de Nederlandse economie draaiende wenste te houden.

In het reeds aangehaalde verslag dat Van de Vosse maakte van de verrichtingen van het Nederlandse Rode Kruis in de Tweede Wereldoorlog wordt vermeld naar welke kampen, of *Mannschafts-Stammlager* (Stalag), de groep van 1943 is gebracht. Deze gegevens zijn verwerkt in de hiernaast weergegeven tabel[26].

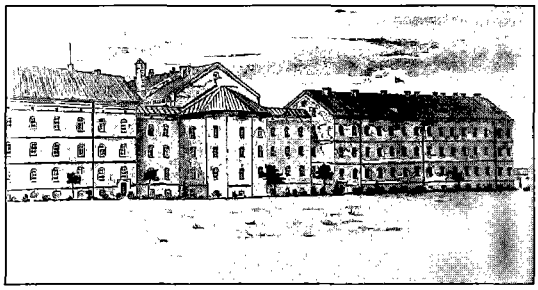
Van deze kampen liggen er zeven op het grondgebied van de voormalige DDR: Altengrabow, Torgau, Mühlberg, Oschatz, Hartmannsdorf, Hohnstein en Fürstenberg an der Oder. In het najaar van 1944 waren hier zo'n 4.600 Nederlandse krijgsgevangenen aanwezig. Het is in dit bestek niet mogelijk om al deze kampen en de vele daarbij behorende arbeidscommando's te behandelen. Hier wordt daarom slechts nader ingegaan op de kampen te Altengrabow (met de arbeidscommando's te Aschersleben en Bernburg), Mühlberg en het arbeidscommando te Brüx (Most) van het kamp te Wistritz. Most ligt tegenwoordig in Tsjechië maar behandeling van dit arbeidscommando is nodig om een representatief overzicht te krijgen van het dagelijks leven van een Nederlandse krijgsgevangene uit de groep van 1943[27].

Tabel: Stalags waar in het najaar van 1944 Nederlandse krijgsgevangenen uit de groep van 1943 gevangen zaten.

Stalag		*Plaats*	*Aantal*
I	*B*	*Hohenstein (Oost-Polen)*	*1*
II	*D*	*Stargard (West-Polen)*	*20*
III	*B*	*Fürstenburg an der Oder (Brandenburg)*	*8*
IV	*A*	*Hohnstein (Sachsen)*	*758*
IV	*B*	*Mühlberg (Sachsen Anhalt)*	*1.898*
IV	*C*	*Wistritz (Tsjechië)*	*1.420*
IV	*D*	*Torgau (Sachsen Anhalt)*	*355*
IV	*F*	*Hartmannsdorf (Sachsen)*	*241*
IV	*G*	*Oschatz (Sachsen)*	*782*
V	*A*	*Ludwigsburg (Baden-Württemberg)*	*946*
VII	*A*	*Moosburg an der Isar (Beieren)*	*53*
XI	*A*	*Altengrabow (Sachsen Anhalt)*	*537*
XI	*B*	*Fallingbostel (Nieder Sachsen)*	*563*
XII	*D*	*Trier/Petriberg (Rheinland Pfalz)*	*78*
XVIII	*A*	*Wolfsberg (Oostenrijk)*	*103*
XVIII	*C*	*Landeck (Stalag 317) (Oostenrijk)*	*91*
369		*Kobierzyn (Polen, bij Krakau)*	*413*
		Totaal	*8.267*

Stalag XI A Altengrabow

Ongeveer 1.600 man van de groep van 1943 werden naar Altengrabow (Stalag XI A) gebracht om voor dwangarbeid te worden ingezet. Altengrabow, dat ten zuidoosten

Stanislau, de schets toont de achterzijde van het gebouw met de appèlplaats (collectie J.C. Langhenkel).

van Magdeburg ligt, fungeerde als doorgangskamp. Dit hield in dat vanuit dit kamp krijgsgevangenen naar andere kampen werden overgebracht. Later werd het als zodanig door het kamp te Mühlberg vervangen. Krijgsgevangenen die werk bleven weigeren werden door de Duitsers naar kamp Groß Lübars gebracht, een *Zweiglager* (bijkamp) van Altengrabow. In 1944 bevonden zich daar ongeveer 120 Nederlandse onderofficieren. Een ander alternatief was opzenden naar de strafkampen in het huidige Polen[28].

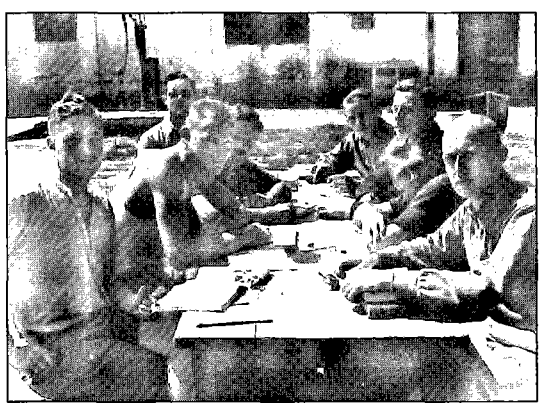
In het najaar van 1944 waren er in het kamp te Altengrabow, in zijn arbeidscommando's en in het *Zweiglager* te Groß Lübars 9.173 krijgsgevangenen, 537 van hen waren Nederlanders. Van hen verbleven er 244 in de kampen, de rest was in arbeidscommando's tewerkgesteld.

Het contact tussen de krijgsgevangenen en de Duitsers verliep voornamelijk via uit de gevangenen afkomstige vertrouwensmannen. Dit was overigens niet alleen in Altengrabow zo geregeld, in alle kampen waren er dergelijke vertrouwensmannen[29].

Altengrabow was geen best kamp. Het eten was bijvoorbeeld slecht en onvoldoende; vaak werd er soep met gekookte augurken gegeten die darmstoornissen veroorzaakte. Het kamp was overvol, de hygiëne was slecht en het barstte van het ongedierte. Verder was er geen sportaccommodatie en de mannen werden er onderworpen aan urenlange strafexecities[30]. Ook hier werd de Conventie van Genève dus overtreden.

Eind juli 1943 arriveerde de Nederlandse arts A.A. Bijl met enige verplegers te Altengrabow. Hij bleef tot 4 maart 1944 maar werd niet opgevolgd. Voor hun medische verzorging waren de Nederlanders nu aangewezen op artsen in het Russische deel van het kamp. De medische verzorging geschiedde vaak door mensen die vrijwillig in krijgsgevangenschap waren gegaan. Ook de geestelijke verzorging werd gedaan door mensen die zich vrijwillig in krijgsgevangenschap hadden begeven. Als zodanig was te Altengrabow aalmoezenier Stulemeyer werkzaam, in januari 1945 kreeg hij gezelschap van veldprediker ds. B. van Ginkel[31].

Als voorbeeld van hoe het er in een arbeidscommando kon toegaan zal ik het leven in de arbeidscommando's in de Junkersfabrieken te Aschersleben en Bernburg beschrijven. De Jong meldt overigens ten onrechte dat deze fabrieken te Berlijn waren gevestigd[32]. Een ander arbeidscommando waaraan hier aandacht wordt besteed was tewerkgesteld op een fabriek voor synthetische benzine te Brüx. Deze arbeidscommando's werkten alle voor de Duitse oorlogsindustrie en dat was dus in strijd met de bepalingen van de Conventie van Genève.

Juni 1943. Spaanse les in de open lucht, kamp Neu-brandenburg in Mecklenburg. (collectie Sectie Militaire Geschiedenis KL).

Arbeidscommando 11/10 te Aschersleben behorend tot Stalag XI-A Altengrabow

Op 10 juli 1943 werden 200 Nederlandse krijgsgevangenen naar Aschersleben overgebracht om daar te werken in de *Junkers Flugzeug und Motorenwerke,* een dependance van het hoofdbedrijf te Dessau. Zij werden daar gelegerd in een verenigingsgebouwtje met een kantine, een wc-bank en een washok. Er was een redelijk goede stookgelegenheid voor verwarming. Eten werd in voldoende mate verstrekt en kon bovendien, tot september 1944, worden aangevuld uit Rode Kruispakketten. De onderlinge verhouding was over het algemeen goed en ook het contact met de bewakers verliep redelijk soepel. Van het verenigingsgebouw was het een half uur lopen naar de Junkersfabriek.

Op de Junkersfabrieken te Aschersleben werkten zo'n 8.000 man, 3.000 van hen waren krijgsgevangenen. Werken vond plaats in twee ploegen, één van 6.30 tot 18.30 uur en één van 18.30 tot 6.30 uur. De fabrieken stonden buiten de stad in volkomen open terrein. Zij behoorden tot de oorlogsindustrie en waren daarom in 1943 en 1944 doelwit van drie geallieerde luchtaanvallen. Hierbij zijn doden gevallen, maar voor zover bekend behoorden hiertoe geen Nederlandse krijgsgevangenen.

In april 1945 werden de Nederlanders uit Aschersleben geevacueerd en op de 14de van deze maand werden zij te Salzfurtkapelle in de omgeving van Torgau door de Amerikanen bevrijd[33].

Arbeidscommando 119/9 te Bernburg behorend tot Stalag XIA Altengrabow

In Bernburg was in de Tweede Wereldoorlog ook een filiaal van Junkers. Hier werkten ongeveer 1.000 man, vooral Duitsers. Medio september 1943 haalden de Duitsers 70 Nederlandse krijgsgevangenen uit het kamp te Altengrabow om hier te werken als constructeur-tekenaar. In Bernburg kregen zij als onderkomen een voormalige feestzaal in het stadsdeel Friedrichshöhe. Een doorlopende ergernis voor deze krijgsgevangenen was dat zij niet naar buiten konden. Wel kregen de gevangenen twee keer per dag warm eten. Verder ontvingen zij tot het najaar van 1944 hun Rode Kruis pakketten. Het voedselprobleem was voor deze krijgsgevangenen dan ook minder erg. Over het algemeen werden de Nederlanders hier correct behandeld.

Af en toe kwam aalmoezenier Stulemeyer uit Altengrabow op bezoek. Zijn bijbeltjes waren populair omdat de pagina's zeer geschikt waren als sigarettenvloei, de zogenaamde "godsvloeitjes".

Kort na aankomst te Friedrichshöhe werden de krijgsgevangenen getest als constructeur-tekenaar. Enkelen vielen af en werden teruggestuurd naar Altengrabow. Uiteindelijk werkten er 63 man, onder wie 25 onderofficieren, verdeeld over zeven tekenkamers. Elke tekenkamer stond onder leiding van een Duitse ingenieur. Op zondag werd niet gewerkt, dan hielden de Nederlanders een kerkdienst in het waslokaal.

In november 1944 begon het werk voor de Nederlandse tekenaars op te raken. Zij werden nu overgeplaatst naar Altengrabow en Groß Lübars[34].

Stalag IV B Mühlberg

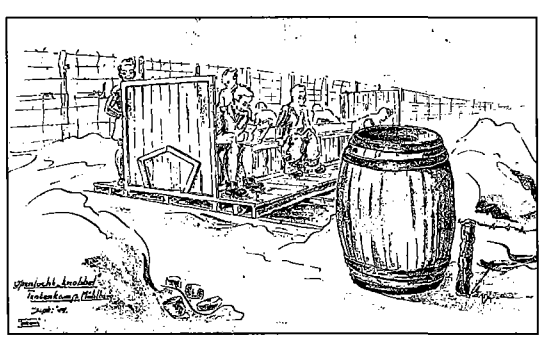
Naar het kamp te Mühlberg is meer onderzoek gedaan dan naar andere kampen. Over dit kamp bestaat bijvoorbeeld een belangrijke publikatie van A. Kilian[35]. De omstandigheden waren hier minder slecht dan in Altengrabow.

Stalag IV B werd in de winter van 1939 door Poolse krijgsgevangenen gebouwd. In 1940 kwamen hier ook Franse en Belgische krijgsgevangenen. Op 10 juni van dit jaar waren er 23.000 Fransen en 1.000 Belgen in het kamp. In totaal zijn er in de zomer van 1940 ongeveer 100.000 Franse en Belgische krijgsgevangenen in het kamp geweest. De

Stalag IV B Mühlberg, de tekening stelt voor "de kapper in zijn salon". De kapsalon was gevestigd in het waslokaal. De prijs voor knippen bedroeg twee sigaretten, voor scheren 1 sigaret. (collectie J.C. Langhenkel).

meeste van hen bleven echter niet lang omdat zij in arbeidscommando's buiten het kamp werden geplaatst.
Mühlberg volgde Altengrabow op als verdeelcentrum voor andere kampen.
In dit kamp verbleven voornamelijk onderofficieren die weigerden te werken of mensen als geestelijk verzorgers, artsen en ambachtslieden, die in het kamp, of zijn directe omgeving, werkten. Zoals reeds vermeld, liepen krijgsgevangenen die werk weigerden wel het risico dat de Duitsers hen overplaatsten naar strafkampen als Kobierzyn in Polen[36].
Stalag IV B was ingedeeld in een hoofdkamp en een voorkamp. In het hoofdkamp stonden 40 barakken elk voor 250 tot 350 man. Verder was er een *Abortbarak* (toiletbarak), twee keukens, een kantine, een theaterbarak, een kapel, een bibliotheek en een sportterrein. Iedere barak was 68 meter lang en 12,3 meter breed. In het Vorlager werden nieuwkomers gedesinfecteerd en tijdelijk ondergebracht. Verder waren daar de barakken voor zieken, voor de administratie en voor ambachtslieden.
Vlak bij het hoofdkamp was nog het zogenaamde repatriantenkamp of *Heimkehrlager* voor krijgsgevangenen die zo ziek waren dat zij naar huis werden teruggestuurd[37].
Eind 1941 en begin 1942 arriveerden er veel Russische krijgsgevangenen in het kamp. Voor hen werd het oostelijk deel van het kamp afgegrendeld. Dit deel werd blok D genoemd. Hierboven is reeds ingegaan op de barbaarse wijze waarop de Duitsers hen behandelden. Ook te Mühlberg lieten zij zich op deze manier gelden en in de herfst en winter van de jaren 1941 en 1942 stierven er 1.800 Russen.
In de jaren 1942 en 1943 nam het aantal Engelse krijgsgevangenen dermate toe dat zij de Fransen, die tot dan toe de dienst hadden uitgemaakt, gingen overvleugelen. Hierbij speelde overigens ook hun hogere plaats in de krijgsgevangenenhiërarchie een rol, evenals het feit dat zij beschikten over de meeste pakketten en daarmee over de meeste sigaretten: het betaalmiddel in het kamp[38].
Op 4 juli 1943 arriveerden de eerste Nederlandse krijgsgevangenen in Stalag IV B. In totaal kwamen er in deze zomer zo'n 2.200 Nederlanders naar Mühlberg. Ongeveer 700 tot 800 van hen wilden niet werken, zij bleven in het kamp en werden, net als de overige nationaliteiten, in een aantal bij elkaar gelegen barakken ingedeeld. De overige 1.400 man werden in arbeidscommando's geplaatst en verdwenen uit het kamp[39].
De geestelijke verzorging van de Nederlanders was in handen van de veldprediker ds. A.T.W. de Kluis en de aalmoezenier dr.

Tekening voorstellende openlucht toilet 'de Knobbel' in het tentenkamp Stalag IV B Mühlberg in september 1944 (collectie J.C. Langhenkel).

Voesten. Beiden gingen begin oktober 1943 vrijwillig in krijgsgevangenschap. De Kluis stichtte een gemeente te Mühlberg die eind maart 1944 ongeveer 250 belijdende en doopleden telde. Dit betekende ongeveer één derde van de in totaal 750 Nederlanders die op dat moment in het kamp verbleven.

Een Nederlandse dienst onder leiding van veldprediker dominee A.T.W. de Kluis (foto D. van Maarseveen via collectie J.C. Langhenkel).

Het werk van de geestelijke verzorgers werd door de meeste gevangenen zeer op prijs gesteld, sommige van hen zijn zelfs in het kamp tot het geloof gekomen. De door De Kluis en Voesten geschreven kerstspelen waren hoogtepunten in het kampleven. Het leven van de protestantse gemeente heeft De Kluis beschreven in zijn boek *De pastorie van Mühlberg*[40].
Voor de zieke Nederlandse krijgsgevangen waren er een Nederlandse arts en Nederlandse verplegers, die ook vrijwillig in krijgsgevangenschap waren gegaan. Zij werden in hun taak belemmerd door een chronisch gebrek aan genees- en verbandmiddelen. In het kamp waren ook tandartsen, maar onder hen bevonden zich geen Nederlanders.
Ontspanning konden de krijgsgevangenen vinden in het bijwonen van, of deelnemen aan, toneel-, film- en cabaretvoorstellingen, kooruitvoeringen, sportwedstrijden of in het lezen van de in het kamp gemaakte kranten. Belangrijk waren ook de concerten van het uit acht man bestaande orkest onder leiding van Guus Valten van het Amsterdamse Concertgebouworkest. Hun instrumenten waren door het Rode Kruis geleverd. Verder werden er cursussen gegeven en was er een bibliotheek. Voor deze bibliotheek ontvingen de Nederlanders in april 1944 ruim honderd leesboeken en tijdschriften. Bij deze zending zaten ook een aantal spellen[41].
In 1944 ging de toestand van het kamp achteruit doordat de barakken uitgewoond raakten. Hierdoor drong er steeds meer wind en regen binnen. Verder werden de strozakken niet meer gewisseld zodat er, ondanks regelmatige desinfectie, steeds meer ongedierte in het kamp kwam. De maaltijden werden nu ook steeds eenvoudiger, de bijvoeding uit de pakketten werd daardoor steeds belangrijker. Voor de Nederlanders bleven die echter, zoals reeds verhaald, als gevolg van de spoorwegstaking, juist nu uit. Voor veel van hen betekende dit honger[42].
Op 17 augustus 1944 groeide het aantal Nederlanders te Mühlberg doordat 400 van hun landgenoten uit Kobierzyn arriveerden. In totaal waren er op 1 december 1944 21.177 krijgsgevangenen in Stalag IV B. Onder hen bevonden zich 7.578 Britten, 4.292 Russen, 2.455 Polen, 2.321 Italianen, 1.335 Fransen en 1.269 Nederlanders[43].
Volgens de hiervoor aangehaalde opgave van het Rode Kruis waren er in het najaar van 1944 te Mühlberg 1.898 Nederlanders[44]. Dit hoeft niet te betekenen dat één van de cijfers onjuist is. Het aantal krijgsgevangenen te Mühlberg kon sterk fluctueren doordat gevangenen van wie het arbeidscommando was opgeheven, weer terug in dit kamp werden geplaatst. We kunnen in ieder geval stellen dat eind 1944 minimaal 6% van de populatie in Stalag IV B uit Nederlanders bestond.
In februari 1945 was de honger zo erg dat er mannen op het appèl in elkaar zakten. Elf Nederlanders hebben hun krijgsgevan-

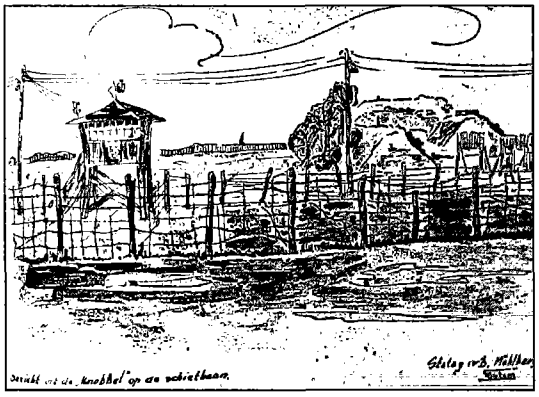
genschap te Mühlberg niet overleefd.
De Duitsers verlieten Stalag IV B in de nacht van 22 op 23 april 1945. Op 23 april 1945 bereikten de eerste Russen het kamp, rijdend op kleine paardjes. Ook te Mühlberg waren er nu grote organisatorische problemen voor wat betreft het regelen van de terugreis, maar uiteindelijk gingen de Nederlanders met vrachtauto's en treinen naar huis. Op 3 juni 1945 arriveerden zij te Weert[45].
Belangrijk voor de geschiedenis van Mühlberg is verder dat dienstplichtig sergeant D. van Maarseveen, die fotograaf van beroep was, van de Duitsers opdracht kreeg propagandafoto's te maken van alle officiële gebeurtenissen in het kamp. Na de bevrijding heeft hij 140 glasplaatnegatieven mee naar Nederland genomen. Een aantal van zijn foto's zijn in 1984 gepubliceerd in een fotoboek. Twee van Van Maarseveens foto's zijn gepubliceerd in het boek *Niederländer und Flamen in Berlin 1940-1945*[46].

Een uit krijgsgevangenen samengesteld werkcommando haalt gerooide aardappels op voor de keuken (foto D. van Maarseveen via collectie J.C. Langhenkel).

Het arbeidscommando 17/18 te Brüx (Most) behorend tot het Stalag IV C Wistritz (Bystrice) in Tsjechië

Vanaf juli 1943 brachten de Duitsers 1.200 krijgsgevangen Nederlandse militairen van Mühlberg naar Brüx in Tsjechië om daar in de *Sudetenländische Treibstoffwerke A.G.* te werken. Deze fabriek maakte onderdeel uit van *IG Farben* en was gespecialiseerd in het maken van synthetische benzine. Zij maakte daardoor deel uit van de oorlogsindustrie en dus was het hier tewerkstellen van krijgsgevangenen in strijd met de conventie van Genève. In de fabriek werd van 6.00 tot 18.00 gewerkt. De verhouding met de Duitsers was niet slecht, er werd hier niet geslagen. Vanwege de bij de produktie vrijkomende gassen stonk de hele omgeving en het werkgebied werd dan ook wel aangeduid als de "hel van Brüx".
Tegenover de fabriek lagen de barakken voor de krijgsgevangenen. Toen de Nederlanders daar aankwamen troffen zij er 2.000 Fransen die het kamp zelf hadden gebouwd. De Nederlanders werden in negen barakken ondergebracht. Ook hier vormden luizen en vlooien een groot probleem. Er waren douches in het kamp, maar warm water was er zelden[47].
De medische verzorging te Brüx was in handen van twee Franse artsen. Later kwam ook de Nederlandse arts A. Erkelens, die eerder in het kamp te Kobierzyn had gewerkt. Deze arts constateerde dat de Nederlanders, dankzij de inspanningen van de Franse artsen, in een goede conditie waren. Dit veranderde echter door het, hiervoor al meermaals gememoreerde, wegvallen van de voedselpakketten in september 1944. Er ontstond nu een gebrek aan voedsel en de krijgsgevangenen kregen daardoor last van allerlei klachten. Sommigen leden zelfs aan hongeroedeem. Het kon dan ook gebeuren dat de Nederlandse arts op een avond 120 tot 150 man op ziekenrapport kreeg. Ernstige patiënten kon hij overigens doorzenden naar het goed uitgeruste ziekenhuis in de stad Brüx[48].
Gedurende zijn verblijf in Brüx maakte Erkelens tekeningen van het kamp, één daarvan is gepubliceerd op het kaft van *Zur Arbeit gezwungen*[49].
In het kamp waren ook vijf verplegers en twee tandartsen. De geestelijke verzorging

Gezicht vanuit 'de Knobbel' op de schietbaan bij Stalag IV B M.hlberg (collectie J.C. Langhenkel).

was in handen van veldprediker F. de Boeff en aalmoezenier J.F.M. de Sain. Zij verzorgden kerkdiensten en begrafenissen. De krijgsgevangenen prezen hen om hun grote inzet.

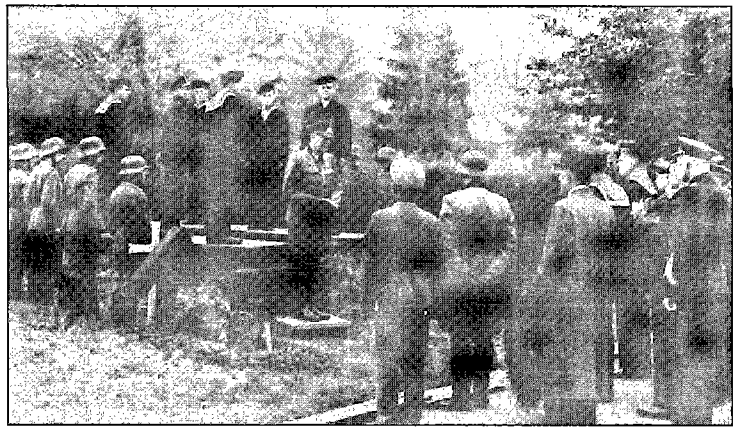
In de weekenden kon af en toe een uit krijgsgevangenen samengestelde cabaretgroep of een hawaïan- of mondharmonicaorkestje verstrooiing brengen. De hiervoor benodigde instrumenten waren geleverd door het internationale Rode Kruis te Genève. Soms organiseerden de krijgsgevangenen sportwedstrijden. Op zondag was het mogelijk om, onder bewapende begeleiding, een wandeling buiten het kamp te maken[50].

Het industriecomplex te Brüx was belangrijk voor de oorlogsindustrie en het werd daarom gebombardeerd door de geallieerden. Door het bombardement van 12 mei 1944 stierven ongeveer 1.500 man. Onder hen waren 18 Nederlanders, zij werden begraven op een kerkhof te Tsjausch, ten noordwesten van Brüx. Het complex was ernstig aangetast, maar de krijgsgevangenenbarakken waren vooralsnog gespaard gebleven.

Na het bombardement van 12 mei 1944 werd het complex te Brüx nog regelmatig bestookt. In de laatste zeven à acht oorlogsmaanden moest het zelfs achttien aanvallen verduren. Op 5 maart 1945 kwamen hierbij nogmaals 23 Nederlanders om het leven. Ook de barakken raakten nu beschadigd, zodat het aantal Nederlandse barakken slonk van negen tot één. Sommige Nederlanders moesten nu op de vloer van de kantine slapen. De overlast van luizen steeg aanmerkelijk evenals het slaaptekort. Dit alles zorgde, met het al eerder geconstateerde voedselgebrek, voor een behoorlijke verslechtering van de conditie van de gevangenen[51].

Op 6 mei 1945 waren de Duitsers verdwenen en op 8 mei 1945, na de Duitse capitulatie, waren de Nederlandse krijgsgevangenen vrij. Eerst vrachtauto's en later treinen brachten hen terug Nederland[52].

Langhenkel heeft berekend dat er in totaal in Tsjechië 58 Nederlandse krijgsgevangenen om het leven gekomen zijn, 48 van hen stierven te Brüx. Van de 58 zijn er 43 door oorlogsomstandigheden gedood en 15 door ziekten of ongelukken. In eerste instantie werden zij allen in Tsjechië begraven, maar in 1957 is het merendeel van hen herbegraven te Salzburg.

De teraardebestelling van een overleden krijgsgevangene. Een geestelijke van de Wehrmacht spreekt de aanwezigen toe (collectie J.C. Langhenkel).

Conclusies

Het totale aantal Nederlanders dat krijgsgevangene in het Derde Rijk is geweest bedraagt 11.400, 10.500 van de landmacht en 900 van de marine. Van hen zijn er 166 overleden. In 1940 zijn 69 officieren in krijgsgevangenschap afgevoerd, in 1942 nogmaals 2.027 officieren, in 1943 640 reserve-officieren en tussen de 8.200 en 8.700 militairen beneden de rang van officier. De precieze omvang van deze laatste groep is moeilijk vast te stellen.
Nederlandse krijgsgevangenen werden vastgehouden in kampen die verspreid lagen in het hele door de Nazi's bezette gebied. Op het grondgebied van de voormalige DDR waren er elf. In deze kampen werden in het najaar van 1944 ongeveer 6.400 Nederlandse krijgsgevangenen vastgehouden. Een belangrijk kamp was Neubrandenburg waar zo'n 1.800 officieren zaten en Mühlberg waar een groep van 1.900 man van het beroeps- en reservepersoneel met een lagere rang werd vastgehouden. Van deze laatste groep militairen werden er in totaal ongeveer 4.600 gevangengehouden op het grondgebied van de latere DDR. Een groot deel van hen werd gedwongen te werken in arbeidscommando's.
De behandeling van krijgsgevangenen was niet in alle kampen gelijk, in Mühlberg was bijvoorbeeld het leven van een gevangene minder zwaar dan in Altengrabow. Ook in de arbeidscommando's bestonden er behoorlijke verschillen bijvoorbeeld tussen het relatief ontspannen commando te Bernburg en het commando te Brüx waar onder de dreiging van bombardementen zwaar werk moest worden geleverd.
Krijgsgevangenen moesten worden behandeld overeenkomstig de conventie van Genève. Dit gebeurde niet. De onvoldoende verzorging met voedsel en kleding kan nog aan force majeure worden toegeschreven. Gedwongen tewerkstelling in de oorlogsindustrie echter niet. Ook met de *Aktion Kugel* voor ontsnapte krijgsgevangenen werd de conventie met voeten getreden.

[1] De Duitse vertaling van dit artikel is gepubliceerd in: Spanjer, R., D. Oudesluijs en J. Meijer (Hrsg.), *Zur Arbeit gezwungen. Zwangsarbeit in Deutschland 1940-1945.* (Bremen: Edition Temmen 1999).
[2] *Verzameling van internationale verdragen,* XXIII, Verdrag van Genève van 27 juli 1929 betreffende de behandeling der krijgsgevangenen (Breda 1935), p. 13, Kornaat, K., *In de greep van de vijand.* Nederlandse militairen in Duitse en Japanse krijgsgevangenschap, 1940-1945, p. 11-12, Verslag van de Enquêtecommissie Regeringsbeleid VIa (Den Haag 1952), p. 230. Vosse, J. van de, *Het Informatiebureau van het Nederlandse Roode Kruis. Verslag over zijn werkzaamheden van 1939 tot en met 1947* (Den Haag 1948), p. 62-68.
[3] Vosse, J. van de, p. 210, Langhenkel, J.C., "Alsnog geïnterneerd", (onuitgegeven manuscript, Apeldoorn 1995), p. 346 en Hartog, L. de, *Officieren achter prikkeldraad* (Baarn 1983), p. 371-373.
[4] Billig, J., "Le role des prisonniers de guerre dans l'Économie du IIIe Reich", in: *Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale,* X nr. 37 (jan 1960), p. 53-76, aldaar, p. 53-57.
[5] Streit, C., *Keine Kameraden. Die Wehrmacht und die sovjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945* (Stuttgart 1978), p. 9-10 en 16.
[6] Zie de voorgaande noot.
[7] Streit, p. 18.
[8] Streit, p. 17, 67-69 en 289-291.
[9] Streit, p. 68 en p. 329 (noot) en *Grote Winkler Prins Encyclopedie* (9e druk, 1991), XIII, p. 223 en Billig, p. 68.
[10] Streit, p. 69-70.
[11] Phalmann, H., *Fremdarbeiter und Kriegsgefangene der deutschen Kriegswirtschaft 1939-1945* (Darmstadt 1968), p. 68 en 82 en Langhenkel, p. 313-314.
[12] Durand, Y., *La vie quotidienne des prisonniers de guerre dans les stalags, les oflags et les Kommandos 1939-1945* (Mesnil-sur-l'EstrÈe 1987), p. 77-82, Phalmann, p. 83-84, p. 143-145 en 181 en Langhenkel p. 353.

[13] Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Deel I-IX ('s-Gravenhage 1969-1991).
[14] Fernhout, J., J. Meijer, J.W. Menkveld, D. Oude-sluijs en R. Spanjer, *Niederländer und Flamen in Berlin 1940-1945* (Ed. Hentrich Berlin 1996), p. 113-131.
[15] De troepen in Zeeland gaven zich pas op 18 mei over omdat daar ook Franse troepen vochten.
[16] De Jong, IV, p. 312-331, Bosscher, Ph.M., "Rondom de verklaring op erewoord", in: G.Teitler, ed., *Tussen crisis en oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '30* (Dieren 1984), p. 103-115. Blom, J.C.H., "Het verslagen leger. Enkele aspecten van de geschiedenis van het Nederlandse leger na de nederlaag in mei 1940", in: *Vijftig jaar na de inval* ('s-Gravenhage 1990), p. 41-56 en Hartog, L. de, 366-368.
[17] Eén van hen Generaal H.D. Winkelman, de voormalig opperbevelhebber van de Nederlandse krijgsmacht was reeds eerder afgevoerd. Later werd nog één generaal aan deze groep toegevoegd.
[18] De Jong, IV, p. 322. VIII, p., 124 en Xb, p. 1180 en Dubois, A., *De muren spreken* (Den Haag z.j.), p. 109 en 122.
[19] De Jong, VIII, p. 131 en XIII, p. 320 en Hartog, L. de, *Officieren achter prikkeldraad* (Baarn 1983), p.25, 38, 71, 175, 189 en 366-368.
[20] De Jong, VII, p. 608 en VIII, p. 136 en 142-143 en Kornaat, p. 21.
[21] De Hartog, p. 244-245, 248-258, 264, 286-287 en 370-371.
[22] De Jong, VIII, p. 148 en 150, De Hartog, p. 291, 307, 321, 332-334.
[23] De Jong, VIII, p. 150 en Xb, 1180, Van Amstel, G. *De zak met vlooien*. Ontvluchtingen van Nederlandse officieren uit krijgsgevangenschap, p. 284-285.
[24] Zie noot 3.
[25] Langhenkel, p. 287 en 294.
[26] Van de Vosse, Bijlage A. Dit is een gecorrigeerde versie van de tabel die op p. 128 van *Niederländer und Flamen in Berlin* is afgedrukt.
[27] De Jong, VI, p. 608-613, 796-799, Phalmann, p. 144.
[28] Langhenkel, p. 10, 156 en 287.
[29] Vosse, J. van den, p. 199 en 217 en Langhenkel, p. 157 en 329-330.
[30] Wolf, H.J., "Onderofficieren in duitse krijgsgevangenschap", in: *De onderofficier*, XIII (1975), p. 239-242, aldaar p. 239 en Kornaat, p. 31. De Kluis, A.T.W. de, *De pastorie van Mühlberg* ('s-Gravenhage, z.j.), p. 11 en Langhenkel, p. 159.
[31] Langhenkel, p. 157-158.
[32] De Jong, VIII, p. 154 en Wolf p. 242.
[33] Langhenkel, p. 134-139.
[34] Langhenkel, p. 140-144.
[35] Kilian, A. *Einzuweisen zur völligen Isolierung*. NKWD-Speziallager Mühlberg/Elbe 1945-1948 (Leipzig 1992).
[36] Kilian, p. 41-42, Langhenkel, p. 32 en 287.
[37] Kilian, p. 43-45.
[38] De Kluis, p. 64, 183 en 204, Wolf, p. 240-241 en Maarseveen, D. van, *Fotograaf in krijgsgevangenschap 1943-1945* (Amsterdam 1984), p. [4] en Kilian, p. 47-48 en p. 51.
[39] Langhenkel, p. 31-32 en 280-281.
[40] Zie noot 30, De Kluis, 57, 188 en 217 en Langhenkel, p. 281 en 289.
[41] Langhenkel. p. 280-281, 289 en 297-298 en 318.
[42] Kilian, p. 53.
[43] Kilian, p. 56 en Langhenkel, p. 280 en 293.
[44] Zie noot 26.
[45] Kilian, p. 58 en 61-62 en Langhenkel p. 316.
[46] Zie noot 38 en *Niederländer und Flamen in Berlin* 1940-1945, p. 125.
[47] Wolf, p. 240 en Langhenkel, p. 202-207 en 210.
[48] Langhenkel, p. 207-208 en 216.
[49] Zie noot 1.
[50] Langhenkel, p. 208-210.
[51] Langhenkel, p. 211-215.
[52] Langhenkel, p. 216-217.

mr C.J.M. Kramers

JAPANSE MONUMENTEN OP NEDERLANDS NIEUW-GUINEA

In 1956 heeft een opleidingsschip van de Japanse marine van 1 tot 25 juli de wateren van Nederlands Nieuw-Guinea bezocht. Doel was het aandoen van plaatsen waar Japanse militairen waren begraven en herdenkingsdiensten te houden onder leiding van Boeddistische, Shintoistische en Christelijke geestelijken. Er zijn ook enkele monumenten opgericht.

Toen in 1945 de Japanse strijdkrachten capituleerden waren veel gesneuvelde militairen in de veroverde gebieden ter aarde besteld. Na sluiting van het vredesverdrag tussen Japan en zijn vroegere vijanden op 28 april 1952 benaderde de Japanse regering de Verenigde Staten met het verzoek hun militaire begraafplaatsen te bezoeken in gebieden, onder Amerikaans gezag, in de Stille Zuidzee; eilanden die niet behoorden tot het Amerikaanse kerngebied. De toestemming werd snel verkregen. Er was hier geen sprake van reciprociteit want de weinige Amerikanen die op Japans gebied waren omgekomen waren allen op Amerikaanse grond herbegraven.

Toen Amerika toestemming had gegeven werden de Philipijnen, het Verenigd Koninkrijk en Australië (voor Australisch Nieuw-Guinea) met hetzelfde verzoek benaderd; waarop deze welwillend reageerden.

In december 1952 ontving de Nederlandse ambassade te Tokio van de Japanse autoriteiten het verzoek een missie naar Nederlands Nieuw-Guinea te mogen sturen, om de graven te bezoeken, herdenkingsdiensten te houden en de stoffelijke resten te repatrieren. Hierop heeft onze minister van Buitenlandse Zaken zijn collega van Overzeese Rijksdelen gevraagd om te melden of er nog Japanse graven waren op ons Nieuw-Guinea. Pas in 1955 kon Den-Haag aan Tokio berichten dat de zaak was onderzocht; dat enkele graven waren getraceerd maar dat de Japanners bij hun vertrek al veel urnen met as hadden meegenomen.

Buitenlandse Zaken vond dat er aan inwilliging van dit zo humanitaire verzoek niet te ontkomen viel. De ambassadeur echter mocht nog niets melden en moest wachten op een herhaling van het Japanse verzoek: Nederland had er moeite mee dat Japan de gewoonte had om niet te antwoorden op onze vragen als die Japan minder convenieerden.

In oktober 1955 herhaalde Japan zijn eerdere verzoek; nu om toelating van een team van twintig man in het droge seizoen van 1956. Men zou graag steeds twee dagen doorbrengen in Sorong, Manokwari, Idore, Noemfoor, Biak, Sarmi, Wadki en Hollandia. Nederland was nu in principe bereid de missie toe te laten. Inmiddels zocht de gouverneur van Nederlands Nieuw-Guinea nog naar verdere gegevens en hij gaf de afdelingshoofden opdracht de nodige zorg te besteden

aan de Japanse graven in hun ressort.
De missie zou reizen in het opleidingsschip Taisei Maru en bestaan uit zeven ambtenaren, vier familieleden van slachtoffers, drie geestelijken, een ingenieur en een dokter. De bemanning telde zesenzestig koppen, tweeëntachtig cadetten en acht journalisten. Het geheel stond onder de auspiciën van het Japanse Ministerie van Welvaart. De leider van de missie Takanaka had van 1925 tot 1930 in Leiden gestudeerd en gewerkt aan de Japanse legatie in Den Haag.
Medio juni instrueerde de gouvernementssecretaris in Hollandia de residenten in Hollandia, Biak en Sorong dat zij en de onderafdelingshoofden alsmede de commandanten der maritieme middelen de herdenkingsdiensten moesten bijwonen. Zij moesten zelf de noodzaak tot beveiliging door de politie onderzoeken; want het gevaar was niet ondenkbeeldig dat de bevolking, die moest worden ingelicht, zich tegen de missie zou keren in verband met berokkend leed. Overigens hadden de Australiërs laten weten dat het bezoek van de Japanse missie op Oost Nieuw-Guinea goed was verlopen. Inmiddels waren de Japanners ook in Thailand en Burma geweest. In Singapore zouden 193 geëxecuteerden zijn opgegraven. Volgens een Reuterbericht had de missie ook nog strooibiljetten boven West Nieuw-Guinea willen uitwerpen om overlevende Japanners te melden dat de oorlog voorbij was. Er was geen waterdicht bewijs dat die er nog waren maar in 1953 hadden vier Japanners zich nog gemeld. Overigens had Japan tien jaar eerder al dit plan afgeblazen wegens geldgebrek.
Op 1 juli arriveerde de Taisei Maru in Hollandia. De controleur Meier als toegevoegd ambtenaar, en de luitenant ter Zee II OC Snellen, als verbindingsofficier, scheepten zich in om de reis mee te maken. Snellen, die Japans kon spreken, had van zijn superieuren opdracht gekregen om dit niet kenbaar te maken. Het feit dat Snellen Japans beheerste werd echter al snel ontdekt door Takanaka, die Snellen's vader als marineattaché in Tokio had gekend.
Op 3 juli werden drie missieleden ontvangen door gouverneur van Baal om hem te bedanken voor zijn medewerking. Zij kregen te horen dat de graven van enkele in Hollandia geëxecuteerde oorlogsmisdadigers, die door missieleden snel werden gelokaliseerd, niet mochten worden aangeraakt. Diezelfde dag waren de journalisten onbegeleid de stad in getrokken om in een restaurant Omlo te lunchen. De volgende dag bezochten zij de gouverneur waar zij vernamen dat zij slechts onder geleide bewegingsvrijheid hadden. Later op de reis gaf de Christelijke geestelijke Rycichi Kato problemen. Hij had voor de oorlog op de Molukken gewoond, kende Maleis en zocht tegen de afspraak contact met de lokale Christenen.
In Hollandia plaatste de missie een meegebracht monument, dat door de drie geestelijken werd ingewijd. Familieleden van de overledenen plaatsten er kransen en meegebrachte bloemen. De missie legde ook een krans op het Nederlandse ereveld in Hollandia Binnen. Vervolgens deed de missie de plaatsen Sarmi, Biak, Bosnek, Rumboy, Noemfoor, Manokwari, Mega en Sorong aan. Op diverse plekken werden diensten gehouden en monumenten geplaatst. In Manokwari demonstreerde een boze Nederlandse kolonist op de steiger tegen de Japanners. Hen werd aangeraden weg te blijven van de percelen van ex-guerrillastrijders Kokkelink en Mellenberg. Voor de overige bezoeken was de publieke belangstelling beperkt, de autochtonen vonden het schip mooi en werden op snoep getrakteerd. Eenmaal kwam de ex-Japanner Komore aan boord; hij verbleef al veertig jaar in Indië, kende geen Japans meer en voelde zich niet op zijn gemak. Ten afscheid bood de resident van Sorong een koele dronk aan in de sociëteit Vogelkop.

De Tasei Maru vertrok op 24 juli naar Jesselton op Noord Borneo.
Na terugkeer in Japan heeft leider Takanaka onze ambassadeur hartelijk bedankt voor de geboden medewerking. De Japanse pers berichtte positief over het gebeurde. De krant NRC had neutraal over de reis bericht. Het tijdschrift Elsevier plaatste een artikel onder de titel: "Erger kon het niet", maar dit had verder geen gevolgen. Toen Japanse oorlogsveteranen in de negentiger jaren in grote getallen op bezoek gingen naar Indonesië zijn er meer Japanse monumenten bijgekomen.

Noot van de auteur:
Een medewerker van het Mariniersmuseum had al jaren gezocht naar de herkomst van de Japanse monumenten en zelfs te vergeefs de monumentenmaker in Tokio benadert. Desgevraagd kwam ik via een bevriend marineofficier aan een verslag van een van zijn collegae en enkele foto's.
Het archief van Buitenlandse Zaken bleek verder één en ander over dit onderwerp te hebben; en de bestuursambtenaar die de reis meemaakte verstrekte mij de aanvullende gegevens.

Drs J.P.C.M. van Hoof:

DE TOCHT NAAR VLAANDEREN EN DE SLAG BIJ NIEUWPOORT. EEN SCHETS NAAR AANLEIDING VAN TWEE RECENT VERSCHENEN BOEKEN.

Het is voor Nederlandse militair-historici nog altijd een strelende gedachte dat het bekendste jaartal uit de vaderlandse geschiedenis betrekking heeft op een veldslag. Nu, vierhonderd jaar na dato, wordt "Nieuwpoort" op velerlei manieren herdacht. Zoals in "Militariade" van aflevering 2 van deze jaargang al viel te lezen, wijdde dit voorjaar de Atlas van Stolk in Het Schielandhuis in Rotterdam een expositie aan de slag. Amsterdam laat zich echter ook niet onbetuigd, want eind 2000 zal in het Rijksmuseum een tentoonstelling van start gaan waarin "Nieuwpoort" ongetwijfeld een prominente plaats zal krijgen. Hoofdthema van deze expositie is echter de persoon van prins Maurits, die, zoals bekend, in de slag een vooraanstaande rol heeft gespeeld. Bij de opening zal er tevens een biografie over deze beroemde Oranjetelg uitkomen. In samenhang met de expositie in Rotterdam - en eveneens aangekondigd in "Militariade" - verscheen bij Uitgeverij Verloren een boek van Leen Dorsman onder de titel: 1600: Slag bij Nieuwpoort. Later dit jaar bracht ook Uitgeverij Aspekt een boek over dit onderwerp op de markt. Dit door C.E.H.J. Verhoef geschreven werk kreeg als titel mee: Nieuwpoort. De bekendste slag uit de Tachtigjarige Oorlog. Deze twee publicaties verdienen in een blad als het onze uiteraard de nodige aandacht, vandaar dus deze boekbespreking. Bij wijze van introductie volgt hier eerst een overzicht van wat er zich vóór, tijdens en na de slag afspeelde.
In de Republiek der Verenigde Nederlanden (1588-1795) oefenden de Staten-Generaal, een college van afgevaardigden van de zeven gewesten, het hoogste gezag over het leger uit. Elk gewest had hierin even veel te zeggen, maar Holland, dat het leeuwendeel van de gezamenlijke kosten betaalde, had doorgaans de belangrijkste stem in het kapittel. De afvaardiging van dit gewest werd qualita-

te qua geleid door zijn raadpensionaris. Omdat deze zowel op gewestelijk niveau als binnen de generaliteit een sleutelpositie innam, had hij in het bestuur van de Republiek een enorme invloed. Die situatie ontstond met het aantreden van Johan van Oldenbarnevelt, die als staatsman grote kwaliteiten aan de dag legde. Gezien zijn vooraanstaande positie is het niet verwonderlijk dat hij in het gebeuren rond "Nieuwpoort" een hoofdrol speelde.

Oldenbarnevelt was ook degene die begin 1600 met het idee kwam om de door Spanje beheerste havenstad Duinkerken te gaan veroveren. Dit plan was vooral voor Holland en Zeeland van belang. Deze kustplaats fungeerde namelijk als uitvalsbasis voor een grote groep kapers, die een ongekende plaag vormden voor koopvaarders en vissers. Ook de Staten-Generaal waren een groot voorstander van het aanvalsplan. Zij gaven immers jaarlijks grote sommen geld uit aan de blokkade van de Duinkerkse haven en de convooiering van de handelsschepen.

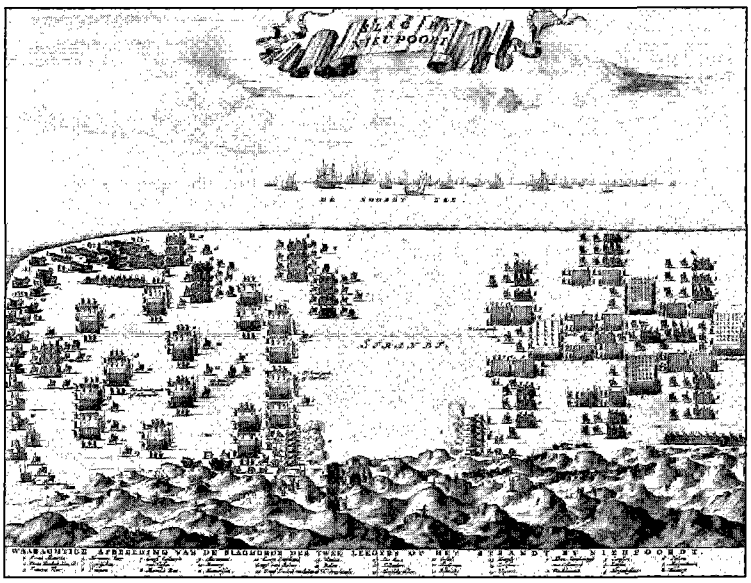
Het door Oldenbarnevelt geopperde idee kreeg nog eens extra aandacht toen zich een gunstig perspectief aandiende. In het Spaanse leger dat in de zuidelijke Nederlanden was gelegerd, was muiterij uitgebroken, zodat deze troepenmacht maar ten dele inzetbaar was. Mede hierom verklaarden de Staten-Generaal zich op 3 juni met het plan akkoord. Dat deden ze echter niet nadat ze Maurits de kans hadden geboden om zijn oordeel hierover uit te spreken. De prins had grote bezwaren omdat hij de expeditie uit militair oogpunt onverantwoord achtte. Een aanval op een zo ver in vijandelijk gebied gelegen stad stond gelijk met zelfmoord. Het risico om te worden afgesneden van de thuisbasis was levensgroot aanwezig. De tegenstander leek misschien op dit moment wel geen vuist te kunnen maken, maar dat kon snel anders uitpakken. Ondanks de muiterij kon de aanvoerder aan Spaanse zijde, aartshertog Albertus van Oostenrijk, toch nog wel een flinke troepenmacht inzetten. Er bevond zich namelijk nog een legerkorps in Noordoost-Brabant, en dat zou ongetwijfeld met spoed naar de kust worden verplaatst. Maurits kon praten als Brugman, maar de Staten-Generaal lieten zich niet op andere gedachten brengen. Zoals gezegd, stemden zij diezelfde dag met het plan in, maar ze drongen tevens bij Maurits aan om de uitvoering ter hand te nemen en dit klemmende verzoek bleek niet vergeefs.

In het plan voor de aanval op Duinkerken gold de aan de kust gelegen vesting Oostende als uitvalsbasis. Dit was de enige stad in Vlaanderen die nog in Staatse handen was. Hier zou een groot expeditieleger aan land worden gezet, dat vervolgens in zuidwestelijke richting zou oprukken en de vestingen Nieuwpoort en Veurne zou innemen. Daarna was Duinkerken aan de beurt. De operatie kon echter alleen slagen wanneer zij in rap tempo werd uitgevoerd. Alleen dan zou de vijand onvoldoende tijd hebben om een tegenoffensief te ontwikkelen.

Aan de feitelijke campagne ging een enorme voorbereiding vooraf. Behalve troepen, paarden, wapens en munitie moest er ook veel voedsel mee. Als verzamelpunt voor de vloot die het leger en alle toebehoren vervoerde, was het Fort Rammekens aangewezen, dat op de zuidoostpunt van Walcheren ligt. Alle bij de operatie betrokken schepen, ruim 1.250 in getal, lagen hier op 20 juni bijeen. Van de volgende fase van het plan, een landing op de Vlaamse kust, kwam echter niets terecht, omdat de wind uit een ongunstige hoek bleef waaien. Daarom koos Maurits, in overleg met de afgevaardigden van de Staten-Generaal, voor een alternatief. Men zou de Westerschelde verder opvaren en bij Philippine, dat nu in het midden van Zeeuws-Vlaanderen ligt, aan land gaan om van hier richting Oostende te trekken. Dit alles betekende een aanzienlijke vertraging met alle consequenties vandien.

Albertus had inmiddels begrepen dat de vij-

and een enorme operatie voorbereidde en hij hield er sterk rekening mee dat Vlaanderen het aanvalsdoel zou zijn. Toen hij het bericht van de landing bij Philippine binnenkreeg, verzoende hij zich met de muiters en liet hij de in Noordoost-Brabant gelegerde troepen in allerijl naar Vlaanderen overkomen. Het Staatse leger had zich inmiddels op weg begeven en bereikte op 27 juni het dorp Oudenburg, ten zuidoosten van Oostende. Hier hielden de troepen een paar dagen halt om zich te laten bevoorraden. Daarna trokken zij verder om uiteindelijk via een omweg de kust te bereiken en op 1 juli bij Nieuwpoort aan te komen. Vlak bij de stad stak een deel van het leger de IJzer over, die toen even ten westen van Nieuwpoort in zee uitmondde. De tocht door Vlaanderen duurde nu al ruim een week, maar al die tijd had Maurits nagelaten verkenners uit te sturen om zich ervan te vergewissen dat zijn tegenstander nog niet tot actie was overgegaan. Kennelijk ging de prins ervan uit dat Albertus nog niet in staat was om een vuist te maken. Toen Maurits echter goed en wel bij Nieuwpoort was gearriveerd, kreeg hij het ontstellende bericht dat Albertus erin was geslaagd een leger in Vlaanderen samen te trekken en nu onderweg was naar Nieuwpoort.

De slagorde van de beide legers op het strand bij Nieuwpoort. Gravure uit: H. de Groot, Nederlandtsche Jaerboeken en Historien (...) (1657). Herkomst foto: Sectie Militaire Geschiedenis KL, Den Haag.

De prins besefte terdege dat hij geen kant meer uit kon. Een terugtocht naar Oostende zou onherroeplijk op een confrontatie met de Spanjaarden uitlopen en het was maar zeer de vraag of deze positief voor hem zou uitpakken. Als hij bij Nieuwpoort bleef zitten, zou de vijand hem ongetwijfeld komen opzoeken. Er was echter nog één klein lichtpuntje. Bij de opmars langs de kust was ten noorden van Nieuwpoort een aantal Staatse eenheden achtergebleven. Hun bevelhebber, Maurits' neef graaf Ernst Casimir van Nassau, kreeg van de prins opdracht om de vijandelijke doortocht naar Nieuwpoort te verhinderen. Het feitelijke doel was het bezetten van een brug ten zuiden van Oostende. Deze gaf toegang tot een dijk waarlangs het strand kon worden bereikt. Voor het overige was het gebied tussen Nieuwpoort en Oostende was erg moerassig en dus praktisch onbegaanbaar. De Spaanse opmars verliep echter veel sneller dan verwacht. Toen Ernst Casimir in de vroege morgen van 2 juli via het strand het uiteinde van de dijk bereikte, had de vijand deze al lang en breed bezet. De graaf bond nog wel de strijd aan, maar er bleek geen redden meer aan. Wie het gevecht overleefde, zocht snel een goed heenkomen.

Voor Maurits werd het nu erop of eronder; een veldslag was nu onvermijdelijk. Toen de

prins de nederlaag van Ernst Casimir vernam, waren zijn troepen reeds bezig de IJzer over te steken. Als Albertus zijn opmars in hoog tempo had voortgezet, had hij zijn tegenstander gemakkelijk kunnen overrompelen en een klinkende overwinning kunnen behalen. De aartshertog koos er echter voor om, na de zege op Ernst Casimir, zijn troepen eerst enige tijd op adem te laten komen en daarna naar Nieuwpoort op te rukken. Daarmee bood hij Maurits de kans de overtocht over de IJzer te voltooien en zijn leger op het strand en in de duinen in slagorde op te stellen. De afbeeldingen van de slag laten goed zien dat de Staatse infanterie in relatief kleine eenheden was opgesplitst, terwijl de Spanjaarden nog steeds de grote massieve carrés hanteerden. Bovendien bezat de Staatse slagorde een veel grotere diepte. Ook in de opstelling van de cavalerie bestonden grote verschillen. Aan Spaanse kant waren de ruitereenheden in twee groepen verdeeld, een op de rechter- en een op de linkervleugel, terwijl de Staatse ruiterij vrijwel geheel bij elkaar bleef. Voorzichtig als hij over het algemeen was, hield Maurits nog enkele cavalerie-eenheden als reserve achter de hand. Over de precieze sterkte van de beide legers lopen de getallen uiteen. Momenteel wordt aangenomen dat zij vrijwel even groot waren, namelijk rond de tienduizend man.

Tegen het middaguur hadden beide partijen hun plaats op het slagveld ingenomen. Omdat noch Maurits noch Albertus aanvankelijk het initiatief wilde nemen, bleven de legers voorlopig roerloos tegenover elkaar staan. Toen een uur later de vloed opkwam en het strand snel kleiner werd, verplaatsten de troepen zich voor het merendeel naar de duinen. Maurits stelde daarbij het gros van de cavalerie op de rechtervleugel op, zodat deze de binnenste duinenrij en het aangrenzende vlakke terrein ging bezetten. Daarna trad er opnieuw een periode van rust in.

Rond half vier besloot Albertus in het offensief te gaan door het in de duinen opgestelde voetvolk te laten oprukken. Hiermee raakte de strijd in volle gang. Vervolgens zette min of meer los daarvan de Staatse cavalerie achter de duinen de met succes de aanval in. Naarmate de gevechten langer voortduurden, kreeg de Staatse infanterie het zwaarder te verduren. Deze troepen werden langzaam maar zeker verder teruggedrongen en voor Maurits werd de toestand steeds kritieker. Uiteindelijk zette de prins de cavalerie-eenheden in die hij aanvankelijk niet aan de strijd had laten deelnemen. Dankzij deze tactische zet sloeg de balans uiteindelijk om en liep het Spaanse offensief volledig stuk. De Staatse troepen putten hier extra moed uit en wierpen de tegenstander steeds verder terug. Daarmee kwam tevens de overwinning in zicht: de Spaanse terugtocht ontaardde geleidelijk aan in een vlucht. De slag, die ongeveer tweeenhalf uur duurde, leverde aan beide kanten relatief grote verliezen op. Aan Spaanse zijde vielen ongeveer drieduizend man, onder de Staatsen sneuvelden rond de duizend man en raakten er zevenhonderd gewond. Bij eerdere gevechten kwamen nog eens duizend Staatse soldaten om.

Helaas kon Maurits de zege niet uitbuiten. De Spanjaarden waren weliswaar op de vlucht geslagen, maar zij wisten daarna nog vele belangrijke posities in Vlaanderen vast te houden. Hoewel Oldenbarnevelt en de afgevaardigden van de Staten-Generaal dat graag anders hadden gezien, ondernam de prins voorlopig geen verdere actie en voerde hij zijn leger naar Oostende, waar hij zijn manschappen volledige rust gunde. Pas op 6 juli trok hij weer naar Nieuwpoort met het doel deze vesting te gaan belegeren. Mede door het slechte weer kwam daar weinig schot in, zodat het Staatse leger hier na twaalf dagen wegtrok. Terug bij Oostende probeerde Maurits nog enkele forten op de vijand te veroveren, maar ook dit liep op niets uit. Op 31 juli en 1 augustus werden de

troepen ingescheept om terug te varen naar de Republiek. Daarmee bereikte de expeditie naar Vlaanderen een roemloos einde.
De beide hier te bespreken boeken verschillen sterk van opzet. Bij het werk van Dorsman wordt deze bepaald door het kader van de Reeks Verloren Verleden, waarin het als nummer 10 is verschenen. Deze serie heeft tot doel om in het oog springende gebeurtenissen en figuren uit de vaderlandse geschiedenis, zoals bijvoorbeeld het Rampjaar, Goejanverwellesluis, de "vergissing" van Troelstra en de eerder genoemde Brugman, in een ruimere context te plaatsen. Tot dat bredere geheel wordt niet alleen het toenmalige tijdsgewricht gerekend. Er wordt namelijk ook een antwoord gegeven op de vraag hoe latere generaties tegen het betreffende feit of persoon hebben aangekeken en hoe zij zijn afgebeeld. Op basis van het aangegeven kader - of format, om in de moderne terminologie te blijven - begint Dorsman vrijwel meteen met de beschrijving van de operatie die het Staatse leger in 1600 in Vlaanderen uitvoerde. In dit relaas, dat slechts 16 van de in totaal 83 pagina's beslaat, wordt slechts beperkt op de achtergronden ingegaan. Die komen, voor wat betreft het politieke kant van het verhaal, pas aan de orde in het volgende hoofdstuk. Hier bereiken we na een lange aanloop de periode die voor een goed begrip van het gebeuren rond de slag van belang is. Het is de fase van de oorlog waarin Maurits en zijn neef Willem Lodewijk met veel succes in het offensief gaan en waarin tenslotte het bestuur over de zuidelijke, door Spanje beheerste Nederlanden wordt toebedeeld aan Albert van Oostenrijk en zijn gemalin Isabella. Na hun positie alhier te hebben geschetst stapt Dorsman over naar de hoofdrolspelers aan Staatse kant, Oldenbarnevelt en Maurits. Hun onderlinge verstandhouding, die later zou plaatsmaken voor een scherpe controverse, wordt hier treffend beschreven.
In de bredere context die de serie beoogt, past ook de uiteenzetting, in hoofdstuk 4, over de militaire verbeteringen die zich in de voorafgaande fase aan Staatse kant hebben voltrokken. Deze uitleg is hier weliswaar van belang - we krijgen hierdoor immers een goed beeld van de oorlogvoering in die tijd - , maar de vraag of die vernieuwingen bij Nieuwpoort ook inderdaad hun vruchten

Na de overwinning bij Nieuwpoort knielt Maurits neer op het slagveld en spreekt hij een dankgebed uit.
Gravure uit: J.P. Arend, Algemeene Geschiedenis des Vaderlands (...) (5 dln.; Amsterdam, 1840-[1883]), III-2.
Herkomst foto: Sectie Militaire Geschiedenis KL, Den Haag.

hebben afgeworpen, komt hier helaas niet aan de orde. Die vraag is vooral interessant ten aanzien van twee elementen die in de historiografie vaak veel aandacht krijgen, namelijk de nieuwe infanterietactiek en de nieuwe slagorde. Beide zijn in de slag aan Staatse kant toegepast, maar ze hebben niet kunnen verhinderen dat het voetvolk tijdens het hoogtepunt van de strijd sterk door de Spanjaarden werden teruggedrongen en dat bij de infanterie de gevechten vaak chaotisch verliepen. Zoals gezegd, kwam voor Maurits de overwinning pas in zicht nadat hij de aanvankelijk in reserve gehouden ruitereenheden inzette en daarmee de tegenstander aan het wankelen bracht.

Anders dan Dorsman heeft Verhoef in zijn boek het verhaal over de gehele operatie uitgebreid opgetekend. De lezer krijgt dit alles stap voor stap en in korte hoofdstukken voorgeschoteld. Uiteraard gaat ook Verhoef op de achtergronden in, maar de beschrijving hiervan gaat aan het feitelijke verhaal vooraf. Dat laatste biedt een degelijke weergave van het gebeurde. Daarbij moet echter wel worden opgemerkt dat de auteur de gegevens die hij in de bronnen en de literatuur heeft aangetroffen en vervolgens in zijn relaas heeft verwerkt, niet altijd even goed heeft geïnterpreteerd. Zo wijst hij, evenals Dorsman trouwens, meermalen op de aan Staatse kant gemaakte fout om voor de tocht door het vijandelijke gebied geen goede landkaarten mee te nemen. Als dat namelijk wel was gedaan, dan was de opmars naar Nieuwpoort met heel wat minder problemen verlopen. De beide schrijvers zien daarbij over het hoofd dat de landkaarten in die tijd nog weinig topografische details bevatten en daardoor niet voor militaire doeleinden geschikt waren. Als een leger door vijandelijk gebied trok, schakelde het enkele plaatselijke bewoners in om als gids op te treden. Bij het lezen van het boek van Verhoef valt tevens op dat zowel in het inleidende gedeelte - de periode 1560-1600 - als in het feitelijke verhaal de religieuze aspecten relatief veel aandacht krijgen. Daarnaast krijgt men soms de indruk dat de auteur bewust wil vermijden om zaken in eigen woorden weer te geven. Hij haalt namelijk met grote regelmaat zinsneden aan uit de geraadpleegde historische literatuur. Daartegenover valt als pluspunt te melden dat hij veelvuldig gebruik heeft gemaakt van eigentijdse bronnen. Het gaat daarbij met name om het terecht veel geroemde journaal van Anthonie Duyck, die uit hoofde van zijn functie bij de Raad van State vaak met het leger meetrok en onder andere ook de expeditie van 1600 van zeer nabij heeft meegemaakt. Gelukkig heeft Verhoef ook enkele kaarten in zijn boek opgenomen, zodat het verloop van de tocht goed is te volgen. Die hulpmiddelen zijn immers niet alleen van groot belang voor het welslagen van een veldtocht, maar feitelijk kan ook de lezer niet zonder.

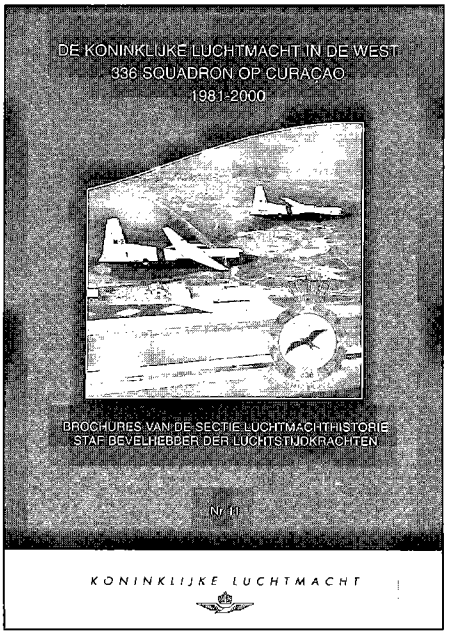
Tot slot de boekgegevens van de beide besproken publicaties nog even op een rij:

- Leen Dorsman, 1600: Slag bij Nieuwpoort (Serie Verloren Verleden nr. 10; Verloren, Hilversum 2000; 88 p.; ISBN 90-6550-451-6; prijs: *f* 19,90), en:
- C.E.H.J. Verhoef, Nieuwpoort. De bekendste slag uit de Tachtigjarige Oorlog (Aspekt, Soesterberg 2000; 192 p.; ISBN 90-75323-86-7; prijs: *f* 39,95).

BOEKBESPREKING

door Theo Postma

DE KONINKLIJKE LUCHTMACHT IN DE WEST 336 SQUADRON OP CURAÇAO 1981-2000

Omdat ik zelf met *Neptunes* een aantal keren op Curaçao heb gezeten, volgde ik met grote belangstelling het wel en wee van de Fokker *Maritimes*, de opvolgers van de *Neptunes*, in de West. Dat de Sectie Luchtmachthistorie met een boek over 336 Squadron bezig was, wist ik van Rolf de Winter. Mijn - hoge - verwachtingen zijn uitgekomen. Op zakelijke doch onderhoudende wijze worden achtereenvolgens de ontstaansgeschiedenis, de perikelen op infrastructureel en op organisatorisch gebied verteld. Dan wordt ingegaan op taken en inzet van het 336 Squadron, met name de hulpverlening en ondersteuning na de passage van orkanen. Het boek, dat al verluchtigd is met een groot aantal illustraties, waarvan vele in kleur, wordt afgesloten met een foto-impressie "Op en rond Hato" [Hato is de naam van de plaats waar de vliegtuigen stonden: geen vliegkamp (KM), maar ook geen vliegbasis (Klu)].
Tegenwoordig zijn een paar *Orions* van de Marine permanent op Curaçao gedetacheerd voor uitvoering van militaire- en kustwachttaken, met name voor *counter-drugsoperations* in samenwerking met de Amerikanen.
Het boek vormt de Brochure, nummer 11, van de Sectie Luchtmachthistorie Staf Bevelhebber der Luchtstrijdkrachten.
Het is geschreven door dr. J.A.M.M. Janssen en drs. R. de Winter, ISBN 90-73696-17-8.
Voor belangstellenden, die niet bij 336 hebben gezeten, is het te koop bij de sectie Luchtmachthistorie voor *f* 20,- inclusief verzendkosten.

Adres Sectie Luchtmachthistorie:
postbus 20703, 2500 ES Den Haag;
tel: 070 - 318 86 30
e-mail: slh@bdl.af.dnet.mindef.nl

BOEKBESPREKING
door Andries Westendorp

JOHAN WILLEM FRISO
EEN HELDHAFTIG LEVEN - EEN ONGELUKKIGE DOOD

Door E.H.Brongers
Uitg. Barjesteh van Waalwijk van Doorn & Co's, Rotterdam, 2000, 72 p., ill.
ISBN 90-5613-044-7, f 29,75

In ons vaderlands geheugen is Moerdijk opgeborgen als de plaats waar Johan Willem Friso in 1711 verdronken is; over het leven van deze stadhouder weten we in het algemeen weinig. Daarin kan nu verandering komen door het lezen van bovengenoemde publicatie. Tegen de achtergrond van de politieke verhoudingen in de Nederlanden beschrijft de auteur de jeugd van de Prins en de opleiding die hij volgt.
Voordat we kennis nemen van de krijgsverrichtingen van de nog jonge Prins wordt eerst de aanleiding tot de Spaanse Successieoorlog geschetst. In deze oorlog blonk Johan Willem Friso uit als generaal (20 jaar oud!) en troepenaanvoerder tijdens de Slag bij Oudenaarde (1708) en Malplaquet (1709) - in beide slagen brengt zijn optreden de beslissing, al wordt de oorlog er niet door beëindigd.
Ook het privé leven van de prins wordt nader belicht: het probleem om een geschikte huwelijkskandidaat te vinden, de verloving en het huwelijk met Prinses Marie Louise in 1709.
Na een mislukte vredespoging duurt de oorlog voort, hoewel het accent nu meer ligt op de belegering van een aantal steden in de Zuidelijke Nederlanden; ook hierin gaat de Prins succesvol te werk. Dan wordt hij voor een zeer belangrijke erfeniskwestie (de nalatenschap van Prins Willem III) naar Den Haag geroepen. Op weg daarheen verdrinkt hij op jammerlijke wijze in het Hollands Diep. Hiermee eindigt het leven van een veelbelovend prins en succesvol veldheer. Zeven weken na zijn dood wordt een zoon geboren en met deze Friese tak - Stadhouder Willem III was immers kinderloos gestorven - wordt het Nederlands vorstenhuis voortgezet.

Het boek, een hele uitdaging voor een schrijver die zijn sporen ruimschoots verdiend heeft met publicaties over de Tweede Wereldoorlog, is in een prettig leesbare, heldere stijl geschreven. Overzichtelijke kaartjes en goedgekozen illustraties verduidelijken deze weinig bekende vaderlandse historie.
Tenslotte, een deel van de opbrengst van het boek dient als bijdrage voor een nog op te richten monument voor Johan Willem Friso nabij Moerdijk.

BOEKBESPREKING

door drs.J.P.C.M. van Hoof

H.M. van Looij, Tunesië-kroniek. Verslag van de inzet van de Genie Constructiecompagnie, december 1969 tot maart 1970 (Wezep, 1999). Niet in de handel; te koop à f 22,50 bij het Geniemuseum, Van Brederodekazerne, Lunettenlaan 102, 5263 NT Vught.

In het najaar van 1969 zag Tunesië zich geconfronteerd met een omvangrijke natuurramp. Tijdens een periode van aanhoudende en intensieve regenval vormden zich grote water- en modderstromen, die zich over de laaggelegen delen van het land uitstortten. De ramp veroorzaakte een groot aantal slachtoffers en vaagde de infrastructuur volledig weg. Nederland was een van de landen die medio oktober van de Tunesische regering het verzoek kreeg om de nood te lenigen. Deze hulp kwam in de vorm van een speciaal voor dit doel geformeerde genieconstructiecompagnie, die onder de vlag van de pas opgerichte Rampenbrigade naar het getroffen gebied werd uitgezonden. Deze eenheid, die was uitgerust met 21 kipauto's en het nodige mechanische materieel, kreeg in eerste instantie tot taak om twee waterleidingen te herstellen, die van het binnenland naar de kustplaats Sousse liepen. Daarnaast legde de compagnie zich toe op het uitgraven van een aantal irrigatieputten. Deze missie, die begin december daadwerkelijk van start ging, liep in maart 1970 ten einde.
Een van de leden van deze zogeheten Tunesië-compagnie, sergeant der eerste klasse H.M. van Looij, hield tijdens de uitvoering van de hulpoperatie een dagboek bij. Dit privé-verslag vormde de basis voor het hier besproken boek. Deze uitgave, die verscheen ter gelegenheid van het dertigjarige bestaan van de reüniecommissie van deze eenheid, is primair bedoeld om bij de deelnemers aan de operatie de herinnering aan de gebeurtenissen van destijds levend te houden. Men besefte echter terdege dat ook buiten die kring belangstelling voor een dergelijke publicatie zou bestaan. Om tot een afgerond geheel te komen heeft drs. ing. T. de Kruijf (generaal-majoor der Genie b.d.) de tekst van het dagboek aangevuld met extra informatie en deze vervolgens voorzien van een inleidend gedeelte en een nabeschouwing. Dit alles heeft geresulteerd in een boeiend en aantrekkelijk boek, dat in verschillende opzichten als een geslaagd initiatief mag worden beschouwd. Het boek wordt gecompleteerd met een zestal bijlagen, waaronder een appèllijst en de specifieke gegevens van de bij de compagnie ingedeelde voertuigen en mechanisch materieel.
Zoals hierboven staat vermeld, is het boek voor *f* 22,50 te koop bij het Geniemuseum in Vught. Wie het boek thuisbezorgd wil hebben, dient *f* 35,- over te maken op postgiro 777 36 95 t.n.v. Stuurgroep Geschiedschrijving Genie, Postbus 10.151, 5260 GC Vught, onder vermelding van naam, voorletters, adres, postcode en woonplaats. Wie op deze wijze meerdere exemplaren wil bestellen, kan vooraf het beste contact opnemen met de beheerder van het Geniemuseum en tevens secretaris van onze vereniging, H. Sonnemans (telefoon: 073 - 68 81 897).

H.J.E. van der Kop

KOK SCHEP OP (vervolg)

Vervolg in de Royal Air Force

Maar op de RAF bases van Training Command, welke ook, leken de koks met je mee te reizen, zoveel leken de maaltijden op elkaar. Wat bijblijft gebeurde in RAF Hereford, waar het grondpersoneel bij duizenden werd opgeleid. Zoals gebruikelijk werd daar 's middags gegeten. De z.g. cookhouses stroomden dan vol met hongerigen. Op een dag stond dikke aardappelsoep op het menu. En daarna schapenvlees met turnips en grote aardappelen, vla toe. Het was in de eetzaal heel luidruchtig. Plotseling riep een knul met Londens accent: "I have a complaint!" Er heerste eerst gemurmel. Toen de jeugdige, wat schichtige officier van de week binnenkwam, werd het stil. De klager zei met luide stem: "Sir, I have found a french letter in my soup," waarna hij een druipende condoom met zijn lepel omhoog hield. Een gebrom van afschuw volgde met kort erna een benepen: "Complaint granted" van de officier. Toch bleef de klager nog staan en vervolgde: "Sir, if you can tell me whether it has not been used, we still can consider eating the soup." Grote commotie, er werd met bestek op de tafels geslagen. De klacht bleef. Er kwam wat anders. Dit bleef nog lang onderwerp van gesprek. Bij de RAF op het eiland Man was het eten zondermeer goed. Eieren waren er zoveel, dat die in tennisbalbussen gepropt in papier naar vrienden op het arme "mainland" werden gestuurd. Het menu was gevarieerd en smakelijk, zeker ook de toetjes, waarop de koks zich uitleefden. En als je je hongerig voelde waren in de NAAFI cakes, "om bij te vullen"! Bij 320 squadron op RAF Lasham en Dunsfold kon ondanks de oorlog niet geklaagd worden. Bij terugkeer van een operatie wachtte altijd "bacon and eggs". De voedingofficieren, vooral die op Dunsfold, blonken met de koks uit door hun inventiviteit. Zo waren er aparte "Indian curry" dagen. Soms kon die wel met "corned beef" gemaakt zijn. Die "luxe" werd afgewisseld met een gang naar mr Youngs Chinees restaurant Hongkong in Londen als het squadron "stand-off" had, waar de nasigoreng helaas in 1944 barley (= gerst) goreng werd onder het motto: There is a war going on!

Op Dunsfold veranderde alles spoorslags toen in tenten werd gegaan en de "catering-officer" en een deel van de keukenbrigade waren overgeplaatst. Men verviel in een impasse van "bad grub" (slechte hap) met veel turnips en door-gekookte kool of wortelen. Het dieet had gevolgen tijdens de z.g. battlecourse op RAF Swanton Morley, toen nagenoeg alle squadrons buikloop kregen en zodoende Hitler in de hand werd gespeeld, doordat er bijna niet kon worden gevlogen, laat staan op operaties kon worden gegaan.

Over de maaltijden voorgezet tot aan de bevrijding mocht geenszins worden geklaagd, zeker toen 320 in België toefde. Daar ging het er Bourgondisch toe. Er werden zelfs oesters uit Zeeland gehaald, die weggespoeld werden met champagne, achtergelaten door de Duitsers!..

Bij de Luchtstrijdkrachten in Eindhoven en Ypenburg werd goed gegeten daar de RAF volledige "aircrew"-rantsoenen verstrekte. Die moesten de oorlogsvrijwilligers lokken. Met wat het Westland bood aan groenten en fruit in ruil voor sigaretten en een fles in de ziekenboeg eigen gemaakte "jenever" (echte alcohol, jeneverbessen en water), kon de keukenbrigade voor een ieder heel goed voor de dag komen.

MLD Indië, 1947- 1949

De militaire situatie was eerst nog zo dat

Soerabaja met een strook daarbuiten ingesloten gebied was. Lokale producten waren daarom schaars en men moest zich zeer behelpen. De KM had duizenden blikken uit voorraden opgekocht, waarbij kalkoensoep wel eens werd verafschuwd. Ja, ook de aardappelpuree, die eerder op dikke stopverf leek en waarbij het mogelijk was van een omgekeerde schaal nog ongestraft enige lepels puree van de schaal te schrappen, zonder dat de puree los kwam.. Daarbij kwamen gehaktballen, of ingeblikte kip zonder smaak en een groente, waarvan het preserveringsmiddel overheerste. Varatie kwam geheel onverwacht. Het voedingmagazijn vloog in brand. Talloze blikjes ontploften of werden overmatig verhit. De papieren omhulsels, waarop stond wat de inhoud was, waren er niet meer of onleesbaar geworden. Aldus werd besloten een aantal lieden aan het werk te zetten voor identificatie van de minst gezwollen blikken. Die werden soms geopend en als de inhoud, bijvoorbeeld worteltjes, nog smaakte, werd de groep waarin dat blik was gevonden, aangeduid met 'wortelen'! Naar beweren kregen sommige van de 'keurmeesters' zo'n bekwaamheid in het werk, dat zij maar een blikje bij hun oor behoefden te schudden om te weten wat de inhoud was. Maar vaak had men het mis met gevolg dat het kon gebeuren dat een heel andere groente op tafel kwam dan de hofmeester op zijn menu had staan! Er werd soms daarover gewed!
In die magere tijd werd het dieet wat verfraaid met vis, waarvoor een Air Sea Rescueboot bij het rif onder Madoera een doel uitzette, waarop Fireflies oude bommen wierpen. Na iedere aanval werden de beduusde vissen uit het water geschept en had Morokrembangan een smakelijk extraatje. Na de Eerste Politionele actie kwamen vele lokale producten. In plaats van een saaie marinekok kwamen de heer en mevrouw Adelberg met 'kokkies' in de Victoriamess, het verblijf van alle officieren bij de MLD in Soerabaja. Het eten in de Victoriamess is toen beroemd geworden. Voor de gebruikelijke rijsttafels op woensdag en zondag meldden zich steeds meer gasten aan, zo zelfs dat het aantal moest worden beperkt.
Met een Catalina 'op tocht' gaan betekende veel blikvoer meenemen, maar ook in de plaatsen die men aandeed wat vers inslaan. Soms werden in het staart-compartiment kippen gehouden en geslacht. Vooral de Indische mecano's blonken uit, de bemanning de heerlijkste nasihappen voor te zetten. De Cat amfibie P-75 was voor VIP's ingericht. Als Commandant zeemacht admiraal Pinke een reis ermee maakte, werd er speciaal op gelet, dat een goede 'kok' meeging. Soms werd vanuit Batavia daarover geseind!

Terug in Nederland 1949-1952

Op het Koninklijk Instituut te Den Helder werd goed en smakelijk gegeten. Het menu had wel een vast stramien, zoals eerder vermeld, meestal beginnend op de maandag met snert en bami of nasi goreng. Het was toen onbestaanbaar dat een adelborst over het eten mocht klagen.
Zoals gebruikelijk moest echter altijd snel worden gegeten. De wens voor de maaltijd 'stouw ze' kan daaraan worden ontleend. In opleiding bij de Luchtstrijdkrachten mocht men niet klagen, hoewel menig marineman bij een vergelijking de kost bij de Marine prefereerde.

Bij de United States Navy, 1952

Bij de Amerikaanse Marine was het dieet heel anders. Het ontbijt bestond uit diverse soorten 'cereals' zoals cornflakes e.d. en uit wafels, ham en eieren. Men kon het allemaal krijgen of een keuze doen. De hoofdmaaltijd betekende vlees en nog eens vlees. Een grote T-bone steak stond altijd op het menu. Daar werd echter ook een kartelmes bijgeleverd, want soms leek het vlees te komen uit de tijd

van Buffalo Bill. De hamburger kon men ook kiezen. Dan was er kip, of varkensvlees in grote stukken, vaak geserveerd met frieten of glazige aardappels en de befaamde koolsla met een zoetige 'dressing'. De maaltijd werd verorberd met diverse limonades, milkshakes en verder was er waterige koffie, die toch nog smaak had.
Als het eten in de longroom begon te vervelen was er in de nabije stad Mama Maria, die door haar Italiaanse kookkunst veel bezocht werd, niet alleen door buitenlanders, maar ook door Amerikanen. Een flesje Italiaanse wijn gaf juist dat extra, wat een jongmens zo nodig heeft.

Hr. Ms. Karel Doorman
Het schip was befaamd voor het eten,of dat nu aan de bakken was, in de 'gouden bal' of in de longroom. De officier van Administratie belast met de voeding schiep met de kombuis er een eer in uit te blinken door in het vaste menupatroon steeds variaties tot stand te brengen. Toch begon zich een wijziging af te tekenen, daar het op 30000 vt met een Seafury niet goed toeven is na eerst snert, bami of bruine bonen met spek te hebben verorberd. Ook een gehaktbal, aardappels overgoten met jus en rode bieten brachten bij hoogvliegers gevolgen.

De artsen aan boord besloten daarom het menu wat aan te passen. Maar als het gaatjesdag was na vliegen en er na een stevige borrel aan tafel werd gegaan, leek de kombuis zich op een menu van vele gangen uit te willen leven. Daarom blijven die gaatjesdagen uit het begin jaren vijftig in herinnering. Wat ook in herinnering blijft is het bezoek dat we met een klein gezelschap brachten achter Agadir aan de Caïd van Biograd, die ons te eten had gevraagd. Aldus gingen we aan lage tafels op kussens op de grond zitten en werd cous-cous op een grote schaal binnengebracht met in het midden een paar gestoofde schapenogen. Onze gastheer nam er een en bood de andere aan diegene die juist een vliegongeval had overleefd. Het was even vreemd, maar die smaakte niet gek.
In diezelfde tijd was er een instuif aan boord van de jagers, die in de haven lagen. De bitterballen en dergelijke werden door de buiten voor anker liggende Doorman per motorboot geleverd. Verbazing wekten een aantal Marokkanen, gekleed in hun gebruikelijke gewaden, waarvan een enkeling niet één bitterbal nam, maar zich van het hele bord meester maakte, denkend dat het alleen voor hem bestemd was. Ja, de Marine zorgt goed voor je en laat je nogal eens wat meemaken!

Marinevliegkamp Valkenburg
Wat over de Doorman hierboven werd gezegd, gold evenzeer voor onze vliegkampen en ook wel voor andere inrichtingen. De koks toonden liefde voor hun vak. En als er dan nog sergeant majoor Visser chef-hofmeester in de longroom was, dan kwam dat excellente van hem. Dat de Doorman zo goed te boek, stond was in merendeel aan hem te danken. Hij had zijn hofmeesters duidelijk aan strakke touwtjes en de kombuis diende graag met en onder hem. Het was dan ook heel logisch dat op woensdag de longroom overliep van gasten die hun dienstreizen juist op die dag planden om zo een heerlijk rijstkorreltje mee te pikken, omgeven door een scala van bijgerechten en ongeëvenaarde satehs.

(Wordt vervolgd)

Wie kan dhr. E. Wilschut (Oud-Turnhout), (p/a Mauvestraat 49, 2596 XP 's-Gravenhage, e-mail: Wilschut@freeler.nl) helpen met de identificatie van onderstaande helmplaten?
De heer F.A.Th. Smits van het Legermuseum te Delft dacht dat ze tot de Schutterij, Scherpschutter- of Weerbaarheids Vereniging konden behoren.

Verdere uitgangspunten zijn:
- gedragen op kurken helmhoed voor de tropen 1890-1900
- sterke overeenkomst KNIL-embleem
- modificatie van KNIL cavalerie-embleem
- gemaakt van wit-metaal

De heer Wilschut komt tot drie mogelijkheden:
1. **Indische Schutterij:**
Zowel op Java als in de buitenbezittingen, op alle plaatsen waar een groot aantal Europeanen bijeen was, bestond de verplichting tot de "Schutterlijke dienst". De Schutterijen stammen uit de tijd van de Compagnie. Ze zijn na het uitbreken van de Java-oorlog in 1825 weer tot leven gewekt en werden pas in 191 8, na de invoering van de dienstplicht, opgeheven. Ze vormden een soort Burgerwacht, die rust en de orde moest bewaren en in geval van oorlog zelfs kunnen optreden. De korpsen bestonden hoofdzakelijk uit Infanterie. Op grote plaatsen was echter ook Artillerie en Batavia bezat zelfs een Ruiterkorps. De schutterij van Batavia droeg als embleem een "gestileerde W met kroon".
2. **Vrijwilligers n.a.v. "het verraad van Lombok":**
Naar aanleiding van "het verraad van Lombok" was de verontwaardiging en de roep om wraak binnen de Nederlandse samenleving groot. Tal van personen meldde zich in Harderwijk aan als vrijwilliger en er ontstonden allerlei initiatieven voor het oprichten van zgn. scherpschutters korpsen voor de strijd op Lombok onder alle groeperingen van de bevolking.
3. **Basirans van een Indisch Vorstenhuis:**
Basirans waren Indische hulptroepen die door lokale vorstenhuizen ter beschikking waren gesteld aan de Nederlands-Indische regering ter ondersteuning van het KNIL. Deze Basirans waren uitgerust conform het KNIL. Bekende voorbeelden zijn de Basirans Mangkoe Negara van Madoera en Pakoe Alam uit Djokjakarta. Deze laatste werd in 1892 opgeheven.

WIE WEET HET ANTWOORD?

SPECIALE AANBIEDING!!

Onze vereniging bezit een aanzienlijke hoeveelheid oude nummers van *Mars et Historia*. Het bestuur heeft nu besloten deze nummers aan onze leden te koop aan te bieden. Het betreft een aantal complete jaargangen, te weten 1979, 1980, 1982, 1985, 1989, 1994 en 1996. Andere jaargangen zijn dus niet compleet te verkrijgen.
Daarnaast zijn meerdere oude nummers los te koop. Het aantal exemplaren van vóór 1980 is echter zeer gering.

De prijs is *f* 10,-- (jaargang t/m 1994) of *f* 15,-- (jaargang 1996) dan wel *f* 2,50 per los nummer. Losse jubileumnummers kosten *f* 7,50.
Deze prijzen zijn nog te verhogen met de verzendkosten.

Deze actie loopt tot uiterlijk 1 april 2001. Wat dan nog niet verkocht is, wordt onherroepelijk vernietigd.
U kunt uw bestelling **uitsluitend schriftelijk** doen bij ondergetekende. U krijgt dan bericht wat u is toegewezen, en hoeveel de totale kosten bedragen. Na ontvangst van het totaalbedrag wordt de bestelling verzonden.
Om iedereen zoveel mogelijk gelijke kansen te bieden kunt u vooralsnog maar één exemplaar van elke jaargang c.q. elk nummer bestellen. Over de toewijzingen wordt niet gecorrespondeerd.

Wil Zaagman jr.
Stadhouderslaan 7
3832 AB Leusden

WIJZIGINGEN OP DE LEDENLIJST

Wil Zaagman jr.

Het bestuur heeft de droeve plicht u mee te delen dat zijn overleden de heren:
drs. C.J.F. Klaassen, Van Somerenweg 44, 3062 RJ Rotterdam;
J.G. Wallis de Vries, Acacialaan 5, 3971 RC Driebergen en
G. van Zuijdam, Dennenlaan 12, 7313 AM Apeldoorn.

De navolgende overige wijzigingen zijn aangebracht in de ledenadministratie sinds 18 juli 2000:
Nieuwe leden (en hun interessegebieden):
P. de Bourgraaf, Bentinckstraat 131, 1051 GC Amsterdam, tel. 020 - 688 14 89 (7, 9 en 14);
drs. H.A.J. Lansink, Postbus 93037, 2509 AA 's-Gravenhage (algemeen) en
Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, p/a Postbus 9501, 2300 RA Leiden (algemeen).

Wijzigingen in naam- en/of adresgegevens:
W. de Boo, Woolbeek 4, 6715 HZ Ede, tel. 0318 - 69 04 68;
W. den Dunnen, Jaagpad 61, 2288 CH Rijswijk, tel. 015 - 212 99 00;
Th. Niemeijer, Liangís Nek 29 hs, 1092 GS Amsterdam, tel. 020 - 468 40 70;
J.H. Sikkes, Buizerdlaan 10, 2566 PT Den Haag, tel. 070 - 368 01 91;
J.A. baron De Smeth, Torfhoeken 13, B-2970 Schilde, België;
Stadsbibliotheek Maastricht, Tijdschriftenadministratie, Postbus 1290, 6201 BG Maastricht;
E. Wilschut, Mauvestraat 49, 2596 XP Den Haag en
dr.ir. D. van Zoonen, Deltaplein 687, 2554 GK ís-Gravenhage, tel. 070 - 323 25 16.

AFDELINGSCORRESPONDENTSCHAPPEN:

(1) a. "Krijgsgeschiedenis, korpsgeschiedenis"
olv drs J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224,
2564 VZ 's-Gravenhage, 070-3251955.
b. "Middeleeuwen" olv dr R.P. de Graaf,
Poortjesgoed 14, 3901 LC Veenendaal, 0318-527780.

(2) "Tradities en ceremonieel" olv P. van der Burg,
Park Sparrendaal 102, 3972 LC Driebergen,
0343-517588.

(3) "Uniformkunde" olv F.A.Th. Smits jr,
Wilgendraaf 289, 2272 ET Voorburg, 070-3873961.
M.Talens, Salomonszegel 115,
7322 ET Apeldoorn, 055-3661706.

(4) "Ridderorden en onderscheidingen"
olv H.G. Meijer, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray,
0478-582992,
en B.W. Wagenaar,
Burgemeester Nieuwenhuisenstraat 43,
1906 CJ Limmen, 072-5053896.

(5) "Militaire emblemen" olv B.C. Cats, Claudiagaarde 72,
1403 JR Bussum, 035-6913563.
ing R.C. Kuenen, Middachtenstraat 29,
4834 PB Breda, 076-5655159.

(6) "Wapens en munitie" olv G.D. Klein Baltink,
Vordense Binnenweg 49a, 7231 BB Warnsveld,
0575-529156.

(7) "Militaire muziek" olv mr R.A. Schimmel,
Jan Muschlaan 242, 2597 VE 's-Gravenhage,
070-3246568.

(8) "Versterkingswerken" olv J.P.C.M. van Hoof,
zie bij (1).

(9) "Maritieme geschiedenis" olv dr S.J. de Groot,
Brederoodseweg 49, 2082 BS Santpoort-Zuid,
023-5370769.

(10) "Napoleontica" olv drs M. van der Hoeven,
Raaphorst 121, 2352 KJ Leiderdorp, 071-5412501.

(11) "Tweede wereldoorlog" olv E.H. Brongers,
Rhodestraat 20, 6363 AZ Wijnandsrade,
045-5242962.

(12) "Militaire en civiele miniatuurfiguren"
olv E.P.M. Heldens, Frans van Mierislaan 14,
1399 GD Muiderberg, 0294-261168.

(13) "Vaandels en standaarden" olv W.L. Plink,
Midachten 53, 8162 CK Epe, 0578-612138.

(14) "Eerste wereldoorlog" olv dr F. Snapper,
Burgemeester Patijnlaan 136, 2585 BM 's-Gravenhage.

(15) "Koninklijke Marine" olv T.L.D. Postma,
Kalfjeslaan 123, 2623 AD Delft, 015-2612663.

(16) "Militaire genealogie" vacant.

(17) "Militaire folklore" vacant.

(18) "Militaire voertuigen en tanks" olv M.C. van der Hoog,
Surinamestraat 40, 2585 GK 's-Gravenhage,
070-3634391.
J. Bloemendaal, Scheldelaan 10,
2105 XG Heemstede, 023-5291324.
W. den Dunnen, Jaagpad 61,
2288 CH Rijswijk ZH, 015-2129900.

(19) "Koninklijke Luchtmacht" olv J. van den Berg,
Cronestein 85, 2804 EJ Gouda, 0182-534283.
dr P.C. Boer, Hoogaars 15, 4617 GE Bergen op Zoom,
0164-230851.

(20) "KNIL" olv C.A. Heshusius,
Van Alkemadelaan 350, flat 316,
2697 AS 's-Gravenhage, 070-3248495.
T. Broos, Zuid-Oostsingel 23,
4611 BB Bergen op Zoom, 0164-242097.

(21) "Militaire bibliografie en tijdschriften"
olv drs M.J. Lohnstein, Arnhemsestraatweg 46,
6881 NH Velp, 026-3615484.

(22) "Militaire gedenktekens en monumenten"
olv drs J.A. Bom, Storm van 's-Gravesandeweg 23,
2242 JB Wassenaar, 070-5118624.

(23) "Korps Mariniers" olv B.E. Stuit, 0223-658145.

(24) "Gewapende burgers" olv A. Kok, Balistraat 86c,
2585 XW 's-Gravenhage, 070-3466135.

DE DONDERBUS

Inkoop - Verkoop - Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria,
Uniformen, Uitrustingsstukken,
Documentatie Eerste en Tweede
Wereldoorlog, Aankopen van
gehele verzamelingen.

Adres:
Oostzeedijk beneden 213 A
3061 VW Rotterdam
Geopend vrijdag van 19-21 uur
zaterdag van 10-18 uur
Telefoon: 010-4140267
Telefoon privé: 0186-602338

DE STICHTING SAMENWERKENDE MILITARIA VERZAMELAARS ORGANISEERT IN 2000 DE VOLGENDE MILITARIABEURZEN:

19 november

EN IN 2001:

28 januari
18 maart
6 mei
1 juli
23 september
11 november

De vaste locatie voor de beurzen is:
"De nieuwe Sporthal", Graaf Wichman 177, Huizen N.H.

S.M.V. donateurs en hun dames hebben gratis toegang;
militairen in uniform en houders van een veteranenpas half geld;
overige bezoekers ƒ 5,- p.p. kinderen onder 10 jaar onder geleide gratis.

INLICHTINGEN
Jacques Retel
Piet Heinstraat 125
2518 CG 's-Gravenhage
Tel. 070-3648276
na 18.00 uur 070-3540176